

3

ІРИНА ГУДИМ СЕРІЯ: МИКОЛАЇВ ТА МИКОЛАЇВЦІ

**Сергій
Піскурьов**

Миколаїв. Рік 1917 ЧЕРВОНІ КОЛІЩАТКА

**Миколаїв
2007**

Сергій Піскульов

Миколаїв. Рік 1917. Червоні коліщатка

Оповідь без героя

**ВИДАВНИЦТВО
ІРИНИ ГУДИМ**
МИКОЛАЇВ - 2007

ББК 63.36 (4Укр-4Мик)

П 34

*На 1-й сторінці обкладинки:
зала Миколаївської міської Думи. Початок ХХ ст.*

*Фотографії з фондів Миколаївського обласного
краєзнавчого музею та власного архіву автора*

***Книга видана за підтримки
Компанії РУСАЛ згідно програми «Партнерські проекти»***

П 34

**С. Піскурьов. Миколаїв. Рік 1917. Червоні коліщатка
Оповідь без героя.** — Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим,
2007. — 72 с., іл.

ISBN 966-8592-41-6

1917-й — рік зламу державотворчих традицій Російської імперії. Падіння першої і останньої імперської династії Романових призвело до непрогнозованих наслідків, до становлення так званої диктатури пролетаріату. Процес цього становлення патріарх антикомунізму О.І. Солженіцин влучно поіменував „Червоним колесом”. Воно прокотилося по всій імперії, кого розчавивши, а кого полонивши та примусивши стати рушійною силою, чи то пак, коліщатком. „Миколаїв. 1917. Червоні коліщатка” — оповідь саме про людей-коліщаток Миколаєва у вирі диявольського колеса цілої шерехи нищівних подій Сімнадцятого Року.

ББК 63.36 (4Укр-4Мик)

ISBN 966-8592-41-6

© С. Піскурьов, 2007

© Видавництво Ірини Гудим, 2007

Від автора

Щойно у перші місяці 1917 року в столицях маховик “Червоного колеса” (саме так патріарх антикомунізму О.І. Солженіцин в однойменній епопеї визначив те, що сталося в ті фатальні дні) запрацював на повну, в пил перемелюючи людські долі, як невмолимі оберти тотальної м’ясорубки підхопили тисячі коліщат “по всій Русі великій”. Замотало у це мотовило й місто Миколаїв – провінційну чорноморську “столицю” суднобудування.

Російський релігійний філософ Семен Франк писав у 1923 році: “Що є російська революція? Як осмислити й зрозуміти цю жахливу катастрофу, яка нам, сучасникам та жертвам її, легко здається чимось небувалим, досі небаченим за своєю спустошливістю, і яку неупереджений історик мусить визнати однією з найбільших катастроф, що її пережило людство?”

Катастрофа – катастрофою, але що далі події відсуваються від нас у минуле, то виразніше чуються інші звучання майже зношеного механізму – звучання фарсові.

Ортега-і-Гассет, інший філософ, іспанський, зробив висновок, що у ХХ столітті часи героїв античної трагедії скінчилися – перші ролі посів хор. Тобто натовп. “Людина масова”. Безлика, дегуманізована, зомбована соціально-технічним прогресом. Ця істота накоїла багато лиха у минулому столітті. Свою суто егоїстичну діяльність сучасні “езуїти” продовжують, на жаль, у столітті ХХІ.

На сьогодні для того, щоб вижити як частині живої природи, як виду, “гомо сапієнсові” потрібно перестати бути “масовою людиною”, стати, нарешті, людиною “моральною”, почути думку Ф.М. Достоевського, що ніяка революція, ніякий прогрес не варті сльози замордованої дитини.

Наслідки далекого, але завжди актуального, 1917 року волають до нас.

У 1919 році молодий Михайло Булгаков ув одному з перших своїх нарисів “Майбутні перспективи” пророчо писав: “Платіть, платіть чесно, й вічно пам’ятайте соціальну революцію”. Ця відплата тigarем лежить і на нашому поколінні, лежатиме вона й на поколіннях наступних.

Свою “оповідь без героя” (вже були газетний та журнальний варіанти) російськомовний письменник, для якого Україна стала другою батьківщиною вже у зрілому віці, принципово написав українською мовою. Україна мусить не лише географічно, але й духовно повернутися до лона таких близьких, але поки що недосяжних, цінностей: свобода, гідність, право. Ми просто зобов’язані вирватися з лещат сімнадцятого року! Безмежно вдячний Михалкові Скалицькому – редакторові цієї історії – за вдосконалення моєї української.

Ця повість – не підручник історії. Це – документально-художній твір. Хоча кожен її постулат засвідчений документом (автор працював у архівах Миколаєва, Києва, Херсона, Одеси). Після деяких вагань автор вирішив відмовитися не тільки від супутнього наукового апарату (зокрема – численної бібліографії), але й від коментарів, які розкривали б деякі персоналії, події, вживані в тексті поняття. Скажімо – прізвище модного у петербурзькому вищому світі лікаря Бадмаєва, який користав пацієнтів тибетськими наркотичними препаратами, або прізвище генерала Щербачова, головнокомандуючого Румунським фронтом, потім (після захоплення штабів Румунського й Південно-Західного фронтів військом Центральної Ради) командуючого об’єднаним Українським фронтом, або ім’я засновника сіонізму Теодора Герця. Те ж стосується понять “квітневої кризи”, “липневих подій”, “Позики волі”, “батальйонів смерті”, аббревіатури ВУСПП – Всеукраїнської спілки пролетарських письменників тощо.

Повторюся, насамперед ця повість – твір художній. До того ж, автор воліє не потурати ліношам читача чи позбавляти його втіхи спілкування з енциклопедіями.

Під час роботи над текстом автор відчував певні труднощі з ідентифікацією не лише імен, по батькові, але й прізвищ деяких маловідомих учасників подій. Для того, щоб герой робився опуклішим, набував трішки плоті, бодай за допомогою ініціалів, дове-

лося гортати купу документів та друкованих видань. Тож виходило, що Ілля Давидович Мірінгоф, наприклад, несподівано ставав “офіційним” Самуїлом Давидовичем. Що, радше всього, м’яке “Іллюша” – ім’я, під яким його згадували знайомці та друзі в межах 1920-х років, – лише партійне псевдо.

“Секрет Полішинеля” автор намагався розкривати за допомогою власних обдарувань та архівних можливостей. Напевне читач знайде помилки іншого плану. Нагадую, не сама лише документальна скрупульозність була метою написання цієї оповіді.

P.S. Більшість дат подається за старим стилем.

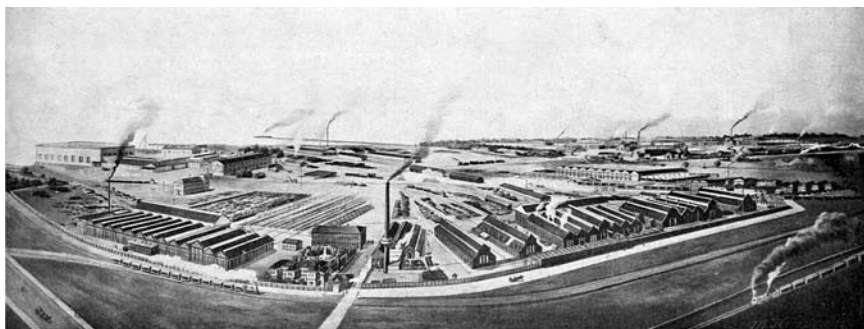
Глава I

“Місто Миколаїв, французький завод ...”

Дореволюційний Миколаїв був значним промисловим і торговим центром Російської імперії. Під час першого загального перепису Російської імперії повідомлялося, що населення Миколаївського градоначальства становило близько 100 000 осіб. На першому місці – російсько-українське населення, 40 000, на другому – євреї, 25 000 осіб.

На початку ХХ століття уряд дозволив селитися у Миколаєві всім без обмежень. На службу до морського відомства поступало багатько іноземців. На Україні за кількістю населення Миколаїв посідав п'яте місце. Після Одеси, Києва, Харкова й Катеринослава.

Промисловість Миколаєва у 1914 р. налічувала 43 фабрики та заводи, які були підпорядковані фабричному нагляду. Хоча з 35 млн. карбованців сукупного виробітку 32 млн. припадало на частку найбільших заводів “Наваль” і “Руссуд”. На “Навалі”

Загальний вигляд миколаївських заводів і верфей

працювало приблизно 60 відсотків усіх миколаївських робітників, на “Руссуді” – 25. Таким чином, майже весь миколаївський пролетаріат був зосереджений на двох заводах. Були ще непе-

личкі заводи сільськогосподарських знарядь братів Донських та інші, але центром миколаївської промисловості й торговельно-го життя були суднобудівні заводи “Наваль”, “Руссуд” і Комерційний порт.

Навесні 1897 р. у Миколаєві створюється “Спілка миколаївських робітників”. Її організаторами та очільниками стали Р.З. Коротков та І.А. Мухін. Учасники Спілки прийняли Статут, де зазначалося, що метою Спілки є розвиток самосвідомості серед робітників, підвищення рівня матеріального добробуту пролетаріату, визволення його від деспотизму, встановлення свободи, рівності, братерства. У 1902 р. створюється більшовицький комітет.

На початку ХХ століття у Миколаєві існувала і діяла соціал-демократична група, розсіяна після придушення російської революції 1905-1907 рр.

Напередодні Першої світової війни соціал-демократи повернулися до міста. От що повідомляв під грифом “таємно” начальник пункту розшуку Миколаївському градоначальникові 9 січня 1914 р.: *“Після ліквідації членів місцевої соціал-демократичної організації, яку я здійснив 26 та 29 квітня минулого року, діяльність їхня цілком припинилася.*

У другій половині 1913 р. в силу Височайшого Маніфесту від 21 лютого поточного року до Миколаєва почали повертатися старі працівники соціал-демократичної організації, а в лютому вже організувалися дві групи: у портовому та заводському районах. До першої групи увійшли селянин Херсонської губернії та повіту Іван Андрійв Чигрин, херсонський міщанин Яків Васильович Бондаренко та миколаївський міщанин Іван Давидович Грабов; до другої групи увійшли серпухівський міщанин Московської губернії Іван Федорович Сорокін, миколаївський міщанин Василь Якович Цехановський, селянин Херсонської губернії та повіту Степан Яковів Шорніков, селянин Рязанської губернії Зарайського повіту Іван Іванів Єсюкін, бобринецький міщанин Херсонської губернії Ілля Митрофанович Гордієнко та двоє невідомих. Обидві групи організувалися для початку партійної роботи, для збирання грошей на партійні цілі, для проведення страйку 9 січня.

Уночі на 6-те січня обшукові та арештові підлягли наступні особи: Бондаренко, Грабов, Сорокін, Цехановський, Єсюкін, Шорніков, Гордієнко; що ж стосується Чигрина, такого чини поліції Адміралтейської частини у квартирі не застали, причому під час обшуку у Грабова були виявлені три брошури — “Скінчився”, “Торговельна політика і робітничий клас”, “Соціалізм інтелігенції”, явно злочинні. До цього додаю, що, крім вище вказаних осіб, входили також до числа першої групи міщанин Петро Олексійович Поляков і до другої — селянин Смоленської губернії Єльнинського повіту Микола Трохимів Радченко, селянин Бессарабської губернії Ізмаїльського повіту Пананіот Христофорів Донеу і селянин Самарської губернії Олександр Григорійович Овчинніков, які мною з агентурних міркувань поки що не ліквідовані. Ліквідація їхня

“Так жив і працював російський обиватель”.
Карикатура В. Дені. 1917 р.

станеться найближчим часом. Підполковник Фокін”.

Після Лютневої революції помічника начальника Херсонського губернського жандармського управління Петра Захаровича Фокіна, старого служака, колишні жертви спроводять на бойові позиції до Східної Галичини. Так би мовити, катюзі по заслугі.

Даний документ повністю розвіює міф пролетарського коріння більшовизму. Названі вище миколаївські соціал-демократи лівого спрямування — вихідці з дрібнобуржуазних верств: селян, міщан, дрібних домовласників. Класичні пролетарі, тобто ті, кому “нічого було втрачати, крім власних кайданів”, посядуть головні ролі пізніше. У 1917-му.

Перша світова війна призвела до зупинки експорту хліба й руди, який складав лівову частку обігу вантажів Миколаївського порту. Суднобудівні заводи з їхньою шаленою працею на оборону розхитали миколаївське господарство.

Промисловість виснажувала своє устаткування, а стан робітників гіршав унаслідок дорожнечі продуктів першої необхідності. Так, на заводі “Наваль” робітник у 1913-1915 рр. мав у середньому 55,7 крб. заробітку на місяць, а у 1915-1916 рр. — 63,3 крб. З огляду на зростаючу воєнну дорожнечу підвищення явно незначне.

Таке становище викликало страйк на заводах Миколаєва у січні-березні 1916 р. Цей страйк протягом півтора місяця в умовах воєнного часу підірвав заводське господарство остаточно. Заводи “Наваль” та “Руссуд” об’єдналися у трест, який став суднобудівною монополією на Чорному морі. Економіка Росії вступила у фазу монополістичного капіталізму. Наприкінці 1916-го — початку 1917-го у Петрограді вибухнув політичний страйк. У дні зростання політичного страйку робітники Петрограда зробили перші кроки до відновлення свого органу влади — Ради робітничих депутатів.

Наприкінці лютого 1917 р. закінчилось трьохсотрічне царювання династії Романових. Як відомо, Микола II, той самий “Микола Палкін”, “Микола Кривавий”, дізнавшись про своє зміщення, розплакався, а заспокоївшись, заявив, що нарешті він

Проголошення І Універсалу Центральної Ради. Київ. Червень 1917 р.

зможе розводити квіти у Криму, адже він так любить квіти! Колос виявився на глиняних ногах.

Водночас у Петрограді сформувався тимчасовий комітет Державної Думи на чолі з М.В. Родзянком, а потім і Тимчасовий уряд, що його очолив голова Всеросійського союзу земств і міст князь Г.Є. Львов, тобто уряд “міністрів-капіталістів”.

4 березня у Києві на з’їзді поступовців було створено національний український уряд, який лише через місяць остаточно сформувався як Центральна Рада під проводом історика й літературознавця М.С. Грушевського. На установчих зборах був присутній представник Миколаєва, відряджений до Києва товариством “Просвіта”.

Першим заходом нової держави була наступна резолюція: “Відповідно до історичних подій і сучасних реальних потреб українського народу з’їзд вважає, що лише національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу та інших національностей, що мешкають на українській землі. Такий автономний устрій України, а також інших автономних частин Росії буде мати повну гарантію у федеративному устрої Росії. Тому єдиною формою вважає федеративну демократичну республіку”.

Французький завод

Глава II

“Ми орали”

Увечері 1 березня 1917 р. до Миколаєва дійшли перші чутки про падіння самодержавства. Наступного дня було оприлюднено наказ № 190 командира Миколаївського порту, градоначальника й начальника гарнізону за підписом віце-адмірала О.В. Колчака: *“При цьому оголошую телеграму командуючого Чорноморським флотом від 2 березня поточного року. Наказ командуючого Чорноморським флотом. Рейд Севастопольський. 2 березня 1917 р. Номер 771. Ув останні дні в Петрограді сталися збройні сутички з поліцією, заворушення, у яких взяли участь війська Петроградського гарнізону. Державною Думою організовано тимчасовий комітет під проводом голови Державної Думи Родзянка для встановлення порядку. Комітет взяв за мету встановлення правильної діяльності в тилу*

Демонстрація на Софійській площі під час Лютневої революції. Київ

та дотримання дисципліни у військових частинах, щоб довести війну до переможного кінця. Війська гарнізону Петрограда відновили порядок. Унайближчі дні перебільшені звістки про ці події дійдуть до ворога, який подбає про використання їх, щоб нанести нам несподіваного удару. Такі обставини вимагають від нас посиленої пильності й готовності у цілковитому спокої зберегти панівний стан на Чорному морі, докласти всіх потуг та зусиль для Великої Росії гідно закінчити війну. Хай кожен пам'ятає, що ми є не лише захисниками свого узбережжя, але й сприяємо бойовим подвигам нашої доблесної армії, а наша військова робота й готовність безпосередньо впливає на успіх війни. Наказую всім чинам Чорноморського флоту та доручених мені сухопутних військ продовжувати твердо й непохитно виконувати свій обов'язок перед Государем Імператором і Батьківщиною. Наказ прочитати під час зборів команд на кораблях, у ротях, сотнях і батареях (нерозбірливо). Підписав Віце-адмірал Колчак”.

Хоча наказ і зобов'язував “продовжувати твердо й непохитно виконувати свій обов'язок перед Государем Імператором і Батьківщиною”, усі розуміли, що місцеве начальство просто блефує.

2 березня, ввечері, відбулися збори місцевої соціал-демократичної групи разом з правлінням Товариства взаємодопомоги та кооперативом “Трудова копійка”. На зборах у будинку № 28, що на Рибній вулиці, були присутні О. Овчинніков, В. Попов, О. Золотавін, В. Каушан, І. Угрюмов, М. Гноєвенко, Д. Лейканд та інші. Вирішено було створити Раду робітничих депутатів.

Починаючи з 3 березня на миколаївських заводах відбулися мітинги на підтримку Тимчасового уряду. Наведемо текст телеграми уповноважених заводу “Руссуд” від 5 березня, адресованої Виконавчому комітетові Державної Думи та Раді робітничих депутатів: “*Ми, робітники заводу “Руссуд” у м. Миколаєві зборами 4 березня кількістю шести тисяч осіб, ухвалили: перше, висловити глибоке співчуття полеглим борцям за свободу; друге, привітати обраний Державною Думою виконавчий комітет центральної влади, Раду робітничих депутатів і війська, які брали участь у боротьбі за свободу; третє, запровадження в життя повної амністії політичних і релігійних в'язнів, свободи слова та друку, свободи зібрань і спілок, недоторканності особи, скасування національної та релігій-*

ної ворожнечі; четверте, негайне врегулювання продовольчого питання й просимо розраховувати на нашу активну підтримку”.

Стара влада міста ретельно спостерігає за тим, що діється, міський поліцеймейстер справно рапортує градоначальнику, але в перебіг подій вони воліють за краще не втручатися.

На “Навалі”, “Руссуді”, на Трубочному та Балтійському заводах з 4 березня проходили збори, на яких обирали вибірників від усіх цехів до Ради робітничих депутатів (1 делегат від 200 робітників).

В.І. Каушан. Поч. ХХ ст.

6 березня відбулися організаційні збори Ради, головою якої обрали Володимира Івановича Каушана. В.І. Каушан народився в Одесі у 1883 р., в революційному русі з 1897 р., з того ж року під відкритим (гласним) наглядом поліції. Працював на заводі “Наваль”. Неповнолітнього марксиста не раз заарештовували. У 1920-ті роки відійшов від політики, але у 1937 р. був репресований та розстріляний, реабілітований посмертно.

7 березня проходили вибори делегатів для виборів Раді військових депутатів у 45-му запасному піхотному полку, а ввечері в будинку Міської Думи зібралося близько 150 вибірників, які обрали Раду військових депутатів – по 10 осіб від солдатів, матросів та офіцерів. 8 березня виокремили президію Ради, головою якої став прапорщик Ян Петрович Ряппо.

Історична постать Я.П. Ряппо цікава й неординарна. Свого часу він мав неабиякий вплив на політичні перипетії, освіту, науку, культуру, загальне українознавство – хоча й негативний. У 1930-ті роки його не торкнулися карально-репресивні органи,

Я.П. Ряппо. 1917 р.

він пережив не лише наркомів освіти так званого українського відродження 1920 років – Г.Ф. Гринька, М.О. Скрипника, О.Я. Шумського, В.П. Затонського, заступником яких був (крім Скрипника), але й самого Сталіна. Помер “освітянин” у 1958р. у Києві, похований на Байковому цвинтарі.

Я.П. Ряппо народився у Лівонській губернії, в Казерецькій волості Верреського повіту 12 квітня 1880 р. В офіційних джерелах з невідомих причин дата народження вказана різна. За національністю – естонець. З незаможних селян-хліборобів. Ряппо згадує: “Волость наша одна з найбідніших у цілому повіті, через бідність ґрунту-пісковика – вічний недорід та недоїдання, що примушувало шукати заробітку на стороні. Нужду в сім’ї посилювало пияцтво батька, хвора мати та брат-каліка. З восьми років господарював – був пастухом, скородив, орав, косив, молотив. У 18 років переїхав до Петербурга. Навчався в учительському інституті, на історико-філологічному та східних мов факультетах Петербурзького університету. Водночас працював на заводі Вестингаузена та був літературним і журнальним працівником. У студентстві примикав до партії есерів і соціал-демократів (інтернаціоналістів) в Естонії. Під час війни за мобілізацією

Я.П. Ряппо. Остання фотографія.
Київ. 1956 р.

служив рядовим ратником ополчення, звідки був направлений до Одеського військового училища.”

З Одеси він потрапив до Миколаєва, де й відбулося його становлення як політика та громадського діяча.

З 1920-х років починається діяльність Ряппо, спрямована на реформування вищої та середньої, а власне — на знищення дореволюційної системи освіти. Класичні університети більшовицький реформатор вважав “ідеалістичними” та “словесними”, далекими від практики та реального життя. Естонець Ряппо, який, крім рідної, володів російською, трохи — англійською та німецькою, вважав, що професійно-технічна освіта якнайкраще відповідає не лише українським реаліям, але й українській національній свідомості взагалі. Дошкуляв представникам академічної науки — Агатангелові Кримському, Сергію Єфремову та іншим. С.О. Єфремов чув Я.П. Ряппо під час ревізії Академії наук у 1926 р.: *“Промова Ряппо тяглася цілісні три години, а про що — не скажу. Про все і ні про що. Якийсь примітив. Нахабним, самовпевненим тоном торочив усякі дурниці, рясно присмачені обов’язковою більшовицькою словесністю ... Власне те, що Ряппо розвів на три години, можна було сміливо сказати за 15-20 хвилин. І де вони вчилися говорити, оці спеціалісти на балаканину?”*

Завдяки дружині, її колосальній праці над перекладом українською естонського народного епосу “Калевіпоег”, Я.П. Ряппо, все ж, увійшов до історії української культури як митець. Початок їхньої спільної праці було покладено ще в тридцять років, робота, з перервами, тривала десятиліття. Завершила її Анфіса Йосипівна Ряппо вже сама у 1967 р. Побачила світ у 1981 р., вже після смерті перекладача.

А.Й. Ряппо завжди була поруч з чоловіком. У Миколаєві теж. Збереглися її дуже емоційні спогади про Миколаївське березневе

А.Й. Ряппо.

повстання 1918 р. проти німецько-австрійських окупантів. Сподіваємося, що правдиві.

Але повернімося до сімнадцятого року. Тоді Я.П. Ряппо проявив себе справжнім ідеологом соціал-демократії, талановитим аналітиком, стратегом і тактиком, з хистом політичного передбачення. Багато думок Ряппо про сучасний йому момент звучать сьогодні дуже прозорливо. Я.П. Ряппо — не лише один з місцевих політиків того часу зі здоровим глуздом, але й один з найосвіченіших.

Ось як описує перші дні революції у Миколаєві сучасник: *“Коли зорганізувалася Рада робітничих депутатів, то військові та флотські частини, головним чином, великі, негайно під впливом тих течій, які тоді були серед робітників, також стали організовуватися за допомогою Ради робітничих депутатів. 45 запасний полк, команда лінійного корабля (тоді “Імператор Олександр III”, згодом “Воля”) негайно виділили своїх представників.*

4 березня було виділено ядро Ради військових депутатів. Настрій спочатку — війна до переможного кінця. На кораблі “Воля” один з матросів виявився провокатором, коли дізналися, що серед нас є провокатор, певна річ, знялося колосальне хвилювання. Влаштували мітинг, провокатор був заарештований, виголосили цілу низку палких промов проти провокатора, і він був посаджений до карцеру. На нього це так подіяло, що він не зміг пережити ганьби і перерівав собі горло бритвою.

Потім настрої змінюються — війну якнайшвидше закінчити. Старі мешканці Миколаєва, мабуть, пам’ятають ті дні, коли 45-ий запасний полк здійняв справжню бурю в житті Миколаєва, коли він цілими ротами прямував до будинку Ради робітничих депутатів, де вимагав розпустити по домівках, видачі зброї на руки та видачі обмундирування”.

18 березня на засіданні Ради військових депутатів розглядалося питання про ставлення до війни депутатів, котрі виступали за продовження її до переможного кінця, *“тому що Установчі збори, єдині, які могли б ухвалити це питання, ще відсутні”.*

Крім “колосального хвилювання” щойно створені Ради не робили нічого. Господарськими міськими справами продовжували опікуватися обрані у 1913 р. з надвірних, статських, колезьких радників, дворян і купців гласні Міської Думи.

Таке двозначне становище змусило Ради робітничих і військових депутатів об'єднатися у єдину Раду. Ця подія відбулася 21 квітня, але й тут не обійшлося без накладок суто водевільного характеру.

На засіданні головував Я.П. Ряппо. Він доповів про приїзд військових делегатів Гельсінгфорса, Свеборга й Царського Села.

Будинок Миколаївської Ради робітничих і військових депутатів на вул. Нікольській. Фото 1991 р.

З промовою виступає офіцер. Вигуки “Ура!” Потім слово бере Кисельов, солдат, помічник коменданта біля дверей заарештованих Миколи Романова та його родини.

Кисельов. *Треба об'єднатися для перемоги над німецьким мілітаризмом. Якщо не буде перемоги над німцями, буде те, що у 1905 році. У Гамбурзі в перші дні революції було зібрано 3000 німецьких шпигунів, які чудово володіли російською мовою. Вони хотіли пробратися до Росії, та пробратися вдалося лише трьом шпигунам, інші змушені були повернутися.*

Голоси. *А Ленін? А Леніна як прогавили?*

Кисельов. *Матроси зараз жалкують, що прогавили. Я, помічник царськосельського коменданта, який власноруч копирсався на квартирі відомих Бадмаєва та Протопопова, заявляю, що переворот здійснили не партії, а Протопопов, Распутін, Олександра Федорівна*

та ця їхня ширма – Микола II, а також голодні черги тисяч жінок і дітей в Петрограді, що вистоявали цілодобово на двадцятивосьмиградусному морозі заради фунта хліба. Партія, яка говорить про свою участь у перевороті (у залі гомін) нагадує мені ту паскудну муху, яка, повернувшись на рогах вола з поля, казала: “Ми орали”.

Перший склад Миколаївської Ради робітничих і військових депутатів.
Квітень-травень 1917 р.

Після останніх слів оратора в залі вибухнув неймовірний гармидер, обурення й протести. Лунають вигуки: “Брехня, неправда! Що за порівняння! Не ображайте партійних працівників!”.

Я. Ряппо просить не критикувати різко дій партій, які є революційною силою.

Блідий, схвильований підходить до рампи В. Каушан і хриплим, зривистим через хвилювання голосом протестує проти останніх слів Кисельова. Скандал. Вимоги показати мандати. Свист. Образи. Бійка.

Після ганебного “виходу” столичних гостей місцеве зібрання мирно взялося обмірковувати питання про злиття Рад. До об’єднаної президії були обрані: Ряппо – голова, Каушан – перший товариш, Селікін – другий товариш, Асмолов – третій товариш, Соколов, Угрюмов, Тищенко – секретарі, Цехановський, Артамонов – скарбничі. Друкованим органом об’єднаної Ради

стала газета “Известия Совета рабочих и военных депутатов”, її редактором – Даниїл Ілліч Лейканд.

За скількись часу проміж редактором і Радою виник конфлікт через критику газети за нефаховість та непопулярність. Були навіть пропозиції запросити редактора з центру. Конфлікт закінчився редакторським листом примирення та цілковитою згодою з критиком від Ради С.Д. Мірінгофом.

У квітні Рада, за резолюцією тих самих Лейканда та Мірінгофа, оголосила бойкот газеті “Южная Россия”.

Молода революційна влада не стерпіла, що “Южная Россия” обережно критикувала деяких членів Ради за пиху і зарозумілість.

Згодом Самуїла Давидовича Мірінгофа буде жорстоко вбито “класовим ворогом”, себто безпросвітно дикими селянами, проте, як виявилось, наскрізь буржуями- власниками, які не мали бажання крокувати у комунізм зі спільними столом і ліжком, за що боролися керманічі “комуни”, яка мусила ось-ось народитися.

С.Д. Мірінгоф

Глава III

Базарні торговки у театрі Шеффера

Увечері 5 березня (шановний читач, певне, вже звернув увагу на те, що важливі події того часу чомусь завжди траплялися вечорами) представники робітників, зібравшись у приміщенні лікарняної каси, попрямували до Міської Думи, де відбувалося засідання з приводу організації комітету громадської безпеки.

Прибульці наполегливо домагалися від Думи звільнення політичних в'язнів, роззброєння поліції та викликали прокурора. Після тривалих перемовин, тої ж ночі, політичних в'язнів (24 особи) звільнили. Градоначальник А.Г. Покровський змушений був передати свої повноваження міському самоврядуванню. Новим градоначальником став міський голова Микола Павлович Леонтович, юрист і колекціонер, засновник приватного “Акваріуму”, відомого нині як Миколаївський зоопарк.

Миколаївська Міська Управа. 1916 р.

Градоначальник М.П. Леонтович став головою Обивательського комітету – ще одного органу влади, який мав офіційно санкціонувати рішення Рад. До Обивательського (або громадського) комітету ввійшли виборні Миської Думи, дворяни, купці, інтелігенти, почесні громадяни міста: Сергій Іванович Гайдученко, перший директор Миколаївського природничо-історичного музею (помер від виснаження та життєвих негараздів у 1922 р.), Павло Парменович Сиротинський, Іван Якимович Баптизманський, Іван Петрович Білолипський, Володимир Петрович Юріцин, Андронік Федорович Донський, Петро Лукич Донський, Здіслав Іванович Ястржембський, Хрисанф Михайлович Матвеев, Генріх Миколайович Теодорович, Леонід Васильович Інглезі та інші.

Зберігся у Миколаєві й традиційний орган – Миська Дума, у традиційній же кількості – понад 60 осіб.

10 березня Миколаївська Рада робітничих депутатів оголосила днем Всенародного свята Російської революції. Російське суднобудівне товариство того дня закрило заводи на вихідний.

19 березня в лютеранській кірсі, що на вулиці Адміральській, військові та цивільні чини присягнули на вірність Тимчасовому урядові.

На початок революції у Миколаєві існували такі партії та союзи: партія соціалістів-революціонерів, соціал-демократів, народних соціалістів, анархістів, народної свободи, єврейські партії сіоністів, “Бунд”, “Поалей Ціон”, а також українське культурологічне товариство “Просвіта”. Окремої більшовицької організації у місті не було. Майже 20 більшовиків (з-поміж них: П.О. Бурій, котрого свого часу розшукувало поліцейське відомство як члена бандитської зграї “Чорний ворон”, професійний зламник, “експропріатор” для потреб партії; В.Ф. Ванічков чи, за іншими джерелами – Ванічкін, І.А. Чигрин) працювали на заводах і слу-

П.О. Бурій

жили у частинах гарнізону. В.Ф. Ванічков входив до Ради військових депутатів. Суттєвої ролі у політичному житті міста під час Лютневої революції РСДРП(б) не відіграла.

Березень 1917 року означився не лише загальною ейфорією, а й бурхливим зростанням кількості громадських організацій та професійних спілок. Були зареєстровані союзи та об'єднання інженерів і технічних сил Миколаєва, промислових службовців, банківських службовців (які 31 березня виступили з критикою політичного напрямку ленінської газети “Соціал-демократ”), а також спілки жінок, воїнів-калік, квартиронаймачів, дрібних бакалійників і перукарів - аж до спілки базарних торговців, установчі збори якої відбулися 15 березня у міському театрі Я.Я. Шеффера. До тієї “доленосної” події навряд чи хто з делегаток надто часто відвідував його стіни. Та яку, цікаво, орендну платню заправив зазвичай скнаристий хазяїн театру, а чи й намагався правити взагалі?

Колись, у найкращі часи, на кону театру Шеффера виступали Марія Савіна та Віра Комісаржевська, Федір Шаляпін та Леонід Собінов, Мамонт Дальський та Всеволод Мейерхольд... Тепер, жахаючи власника, його сцена стала “прохідним двором”, далеким від мистецтва. Нам невідомо, з яких причин, – цілком імовірно, що театр було націоналізовано, – але наприкінці 1917 р.

Миколаївська міська Управа. 1916 р.

з'являється якийсь “інтимний театр, колишній Шеффера”, з репертуаром: “Шансонетка 56-ї проби”, “Він мене зраджує”, “Панночка з води”, “Блудниця”. Здогадаємось, що цей театр не мав нічого спільного зі школою Інтимного театру шведського реформатора Августа Стріндберга. Базарні смаки перемогли. Невдовзі прізвисьце Шеффера взагалі щезає з миколаївських анналів. Куди? Таємниця сія великою є й дотепер.

Й.С. Скляр

Тогочасна ініціатива має не мала меж. 14 березня Рада робітничих депутатів постановила zorganizувати фабрично-заводські комітети. 16 березня ухвалено рішення про запровадження восьмигодинного робочого дня. 18 березня запропоновано передати загальну лікарську касу до рук робітників. Таким чином, Товариство взаємодопомоги реорганізувалося у найбільшу професійну Спілку металістів. Її очолив більшовик Йосип Самсонович Скляр (за іншими джерелами – Шимонович).

У статуті Спілки було записано:

“I. Мета спілки:

– Профспілка ставить за мету об'єднання всіх робітників для боротьби за покращання їхнього економічного й правового стану.

– Для досягнення цих завдань спілка

а) керує економічною боротьбою робітників;

б) подає грошову допомогу їхнім родинам під час страйків, безробіття тощо;

в) вступає до погоджень з підприємцями;

г) влаштовує для власних членів та їхніх родин дешеві їдальні, квартири, гуртожитки тощо;

д) видає листівки, лекції, читання, курси, бібліотеки (так у цитованому документі – прим. автора);

е) організовує юридичну та медичну допомогу;

є) організовує бюро для прийняття роботи;

ж) прагне до впровадження необхідних для революційного класу законів;

з) входить у стосунки з іншими спілками й організаціями Росії та за кордоном.

II. Склад спілки:

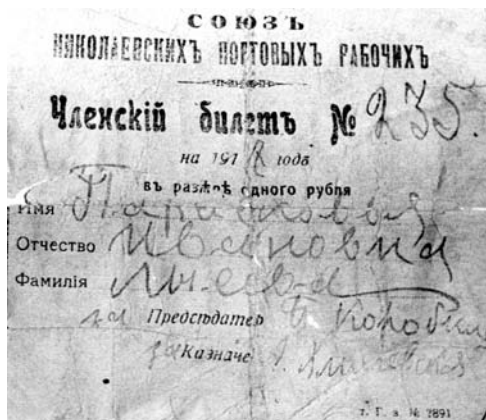
— Членами Спілки мають бути всі робітники й службовці, крім адміністрації та осіб, які були знеславлені третейським судом.

III. Кошти спілки:

— Внески, членські, вступні, екстренні надходження, прибутки від підприємств.

IV. Управління справами:

— Організаційним управлінням є загальні збори уповноважених, правління й ревізійної комісії”.

Квиток члена Спілки миколаївських портових робітників. 1917 р.

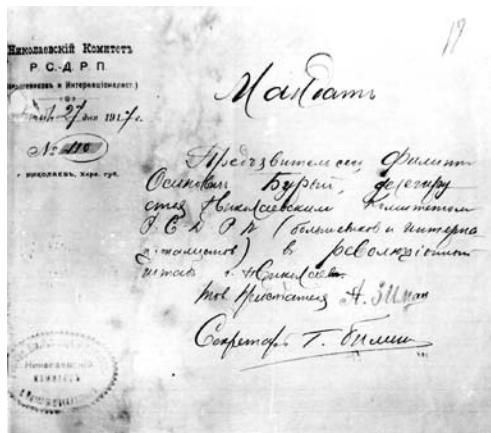
Через якихось два роки Й.С. Скл'яра по-звірячому вб'ють селяни селища Козлове-Нечаяне, коли більшовицька номенклатура, після чергової зміни влади, тікала з Миколаєва. Тікала, але за звичкою, яка стала мало не рисою характеру, дорогою втечі вирішила “пореквізувати” у селищі, чого там їй уже бракувало. Повстали проти грабунку (чи спровоковані) селяни жорстоко розправилися з “реквізиторами” з Миколаєва. Серед близько двох десятків жертв були не лише старі комуністи — люди з певним життєвим досвідом, але й зовсім юні, мало не хлопці. До речі, у розправі безпосередньо брав участь нечаянський православний священник.

Так звана самосвідомість трудящих — учасників мінливого політичного й економічного життя — стихійно зростала. Робітники бурхливо виступали проти будь-яких уражень нещодавно здобутих прав і свобод.

Для усунення конфліктів при Раді робітничих депутатів була створена “конфліктна комісія”, яка, своєю чергою, на одному із засідань Обивательського комітету за пропозицією В.П. Костенка, згодом миколаївського градоначальника, створила “камери примирення й посередництва” для “ліквідації усіляких чвар по-між роботодавцями та робітниками”.

Найгучніший інцидент трапився на “Навалі” 21 березня, коли робітники хуліганськи вивезли з території заводу на тачках двох указників (тобто бригадирів, по-сучасному; уявіть собі мізансцену!) за “брутальне до себе ставлення”. Негайно надійшла заява адміністрації заводу: *“... Вважаючи таке становище загрозливим для самого існування заводу, який працює виключно на оборону, особи заводської організації та технічного персоналу цехів, об’єднані почуттям патріотизму й бажанням відновити правильну роботу заводу, ухвалили: звернутися з даною заявою до Миколаївського міського громадського комітету й відправити копії цієї заяви Миколаївській Раді військових депутатів, Раді робітничих депутатів, панові морському міністрові, панові міністрові внутрішніх справ, панові командуючому Чорноморським флотом і панові директорові заводу “Наваль” з метою звернути їхню увагу на прикрі явища ... Події показали, що авторитет Ради робітничих депутатів недостатній для дотримання порядку серед робітників. Постанови Ради не завжди й не усіма робітниками приймаються до виконання ... Ми змушені просити Миколаївський громадський комітет негайно вжити всіх заходів для дійсної охорони громадської свободи, проголошеної Тимчасовим урядом і вкрай необхідної для відновлення нормальної роботи в ім’я безпеки держави ...”*

Рада робітничих депутатів змушена була взяти до уваги неприємну думку про

Мандат П.О. Бурого. 1917 р.

власну діяльність і забезпечити адміністрацію, що подібні випадки не повторюватимуться.

У перші дні революції широкі народні низи, охоплені азартом мітингування, не мали палкого бажання ані воювати, ані працювати. Афоризм класика про те, чого найбільш бажається – конституції чи севрюги з хрінном, у той період мав сприйматися не лише як влучний дотеп, а цілком конкретний діагноз “колективного підсвідомого”.

Невдовзі спалахнуло нищення рештків інститутів державної влади й правопорядку. Наставав час повсюдної анархії та загального інституційного хаосу – громадянська війна.

Складання на заводі “Наваль”. 1911 р.

Глава IV

Єврей Кацнельсон і голова сарта

Миколаївська Рада військових депутатів почала свою діяльність з архі-р-революційної ересі. Слідом за визволенням політичних в'язнів (як згадувалося, гурту з 24 осіб) з ініціативи Ради дана амністія карним злочинцям. Більше двохсот їх з Бухтєєвської 1-ї міської та каторжної в'язниць разом на повні груди вдихнули п'янке повітря весняного революційного Миколаєва. Маємо сумнів, що вони негайно поповнили лави борців за всевітнє пролетарське щастя, але те, що лави місцевої злочинної босоти згуртувалися, то певно, як — довіку волі не бачити.

21 березня місто дізналося, що всі чини, городові, вільнонаймані службовці поліції звільнені, — утворюється народна міліція. Головним комісаром Миколаївської тимчасової міліції став П.І. Синкевич.

Політв'язні, звільнені з миколаївських буцегарень. Березень 1917 р.

У військових організаціях влаштовувалися товариські суди честі (власне кажучи, самосуди), скасовувалися тюрми, виявлялися провокатори царської охранки.

На зборах представників Миколаївської каторжної в'язниці вирішено було відправити на фронт гурт наглядачів у кількості 48 чоловік. Тюремне самоврядування висловило недовіру начальникові каторжної в'язниці колезькому асесору Бослак-Бослакову: *“Під час служби Бослак-Бослакова у м. Миколаєві з'ясувалося, що він не розумів і не міг засвоїти принципу тюремної справи, де в'язні — не задля покарання, а для того, щоб їх перевиховувати...”*

Градоначальник М.П. Леонтович відповів: *“... своєю довготривалою службою, своїм службовим тактом, чудовим знанням тюремної справи й психології натовпу пан Бослак-Бослаков під час складних днів революційного руху витримав випробування, не допустив розгрому місць ув'язнення в м. Миколаєві та запобіг можливим безладам у тюрмі”.*

Не дивно, що у Миколаєві зростала злочинність. Зросла погромна й чорносотенна агітація. Не зважаючи на те, що у місті діяли сіоністські організації, найбільшою акцією яких став моле-

Фасад будівлі поліцейської дільниці, спаленої в перші дні Лютневої революції. Петроград. Березень 1917 р. З колекції Я. Рівша

бень і маніфестація на честь роковин народного вождя Теодора Герця, провокації проти багатотисячного єврейського населення тривали.

За наказом градоначальника М.П. Леонтовича у Старо-Купецькій церкві була закрита читальня шовіністичних “Союзу російського народу” та “Спільки георгіївських кавалерів”. У відповідь на Сінній площі по-звірячому вбили – сокирою – мусульманина-сарта (за іншими свідченнями сарта обезглавили). Голову чи чалму нещасного закинули на дах єврейської пекарні Кацнельсона.

Уявіть собі той жах бідного правовірного іудея, який вранці на власному затишному подвір’ї натрапив на страшний вибрик місцевих “пустунів-расистів”! Мета убивства, як зазначалося в газетах, – викликати гнів проти єврейського населення. Заремствували й сарти, робітники заводу “Наваль”, вихідці з Середньої Азії, яких на той час достатньо було на суднобудівних заводах Миколаєва.

У приміських хуторах Водопій, Широка Балка, Мішкове створювалася міліція. Газети писали: *“У неділю головний комісар П.І. Синкевич разом з представниками Ради робітничих депутатів*

Перевдягнуті городові під конвоєм народної міліції. Петроград.
Березень 1917 р. З колекції Я. Рівоша.

і Ради військових депутатів прибули на хутір Водоній. Оратори пояснили сенс здійсненого перевороту – “Робітники дають озброєння, а ви повинні давати хліб”. Зараз почали організовувати міліцію. Та кож мітинг було влаштовано на майдані хутора Мішкове, куди прибули й мешканці хутора Погорілове. Тут, проміж іншого, на заклик доставляти хліб до міста за низькою ціною один селянин сказав, що жителі міста деруть за інші товари, тому селяни не можуть продавати хліб задешево. Селянам було роз’яснено, що з упродовженням дільничих попечителів таємні (тобто “ліві”, як говорять сьогодні) схови продуктів у місті буде ліквідовано й товари широкого вжитку значно подешевшають”.

Не зважаючи на міліцію, у місті процвітали пияцтво, торгівля денатуратом, спекуляція й мародерство. Почали формуватися лютючі загони самооборони, згодом – загони Червоної Гвардії.

Врешті революція докотилася до села. Організацію селян узяла на себе “селянська комісія” Ради робітничих депутатів. Миколаїв був градоначальством, куди входили також чотири хутори. Селянська комісія об’їжджала навколишні села та селища, проводячи мітинги і сходки, на яких замість колишніх урядників і поліціантів обиралися сільські комісари. Майже у всіх населе-

них пунктах організація земельних комітетів проходила болісно. Настрої селян того часу пильно відстежувалися: “Солдат Іван Москаленко побував удома, родом з села Полтавки Херсонської губернії. Він розповів, що село повністю підтримує Тимчасовий уряд – “рятівники наші”. Змінилися звичаї, не чуно бійок, матюків, бо чоловічого населення майже нема. Лунали окремі голоси про мир, але вимушені були замовкнути. Більшість

Посвідчення селянської комісії Ради.
Миколаїв. 1917 р.

селян готова битися до переможного кінця”. Тенденційність свідчення не потребує зайвих доказів.

Два тижні потому, як у Висунську відсвяткували свято революції й присягнули Тимчасовому урядові, місцевий продовольчий комітет почав загальну реквізицію сільськогосподарських продуктів для потреб армії. Мешканці села Гур’ївки писали до Ради про те, що вибори до сільського та волосного комітетів закінчилися виборами осіб, які “далекі від захисту інтересів народних мас”. Розпорядженням голови комітету у селян проводяться поголовні обшуки.

Земельні комітети не могли вирішити основного питання селян – питання про землю, тому часто-густо траплялися загарбання. Миколаївська Рада розрішити земельні конфлікти сил не мала. Повноваження її були суто ефемерними.

Волосний комітет містечка Балацьке звернувся до Ради з проханням взяти селянам в оренду понад п’ятсот десятин сіножатей у землевласника Дангауера – *“власно землю не обробляє, а віддає в оренду такому-от (прізвище орендаря нерозбірливо), а той, у свою чергу, заорендував для спекуляції Носачевському для власної наживи”*.

Рада знайшла претензії волосного комітету справедливими, але представник уповноваженого по заготівлі продовольства й фуражу для діючої армії В.І. Носачевський вельможливо вказав Раді власне її місце: *“... роз’яснюю, що сінокоси Дангауера придбані Міністерством хліборобства для потреб діючої армії, а тому прошу роз’яснити Балацьківському волосному продовольчому комітетові, що степи ці заорендовані казною для потреб армії, а не для спекуляції, як вказано у постанові 25 травня. Захоплення степів селянами буде незаконним і явно збитковим для казни”*.

У Березнегуватому комітет складався з чорносотенних елементів, які готували погром. *“Боротьба з контрреволюцією по селах йде вкрай погано. Колишні пристави не без підстави мріють потрапити до Установчих зборів. У селі Полтавці є понад 30 000 пудів борошна, того ж часу солдатки змушені приїжджати до міста в пошуках хоча б півпуда борошна. Біля Козлове-Нечаєвого гниють величезні перелоги хліба. Поля не засіяні. Поміщики чекають конфіскацій. Здають в оренду селянам по 30-40 крб. за десятину”*, – журилися газети.

У місті щезає продовольство, предмети повсякденного вжитку, повсюди дорожнеча, спекуляція, саботаж. На засіданні торговців зерновими у зв'язку з погіршенням постачання хліба до Миколаєва оратори звинуватили біржовий комітет у бездіяльності, у невмінні залучити представників купецтва всіх гільдій (доти членами товариства мали право бути лише купці першої гільдії). Наступного дня мануфактурники і торговці готовим одя-

Комерційний порт. 1916 р.

гом на своєму засіданні намагалися з'ясувати причини дорожнечі товарів та їхньої відсутності на ринку. З промов з'ясувалося, що підвищення цін залежить від фабрикантів — “справи місцевих комерсантів зовсім непогані”. Величезна кількість комітетів, комісій, об'єднань, народжених у перші місяці демократії, позаплутувала та ускладнила й без того спотворене війною господарство міста. Постало питання про реорганізацію багатьох структур, у тому числі — Миколаївської Ради.

На початку квітня з'явилися перші повідомлення про повернення з-за кордону російських емігрантів на чолі з В.І. Леніним. Жителі масовано залякувалися газетними гаслами: “Готуйтеся! Ще два, три тижні — й грім загримить! Німці, які накопичили взимку сили, всією міцністю накинуться на російське воїнство. Головна мета ворога — Петроград. Південний удар: Бесарабія-

Одеса-Миколаїв. Збережемо єдину Росію! Не віддамо: Польщу – полякам, Україну – українцям, Казанську Татарію – татарам, Петроградію – фіннам, Грузію – грузинам!”

11 квітня миколаївський градоначальник звернувся до публіки з засторогою про небезпечність появи над Миколаєвом ворожої авіації.

У Петрограді з броньовика за німецько-шведську валюту пролунали ленінські квітневі гасла “Вся влада Радам!” та “Ніякої підтримки Тимчасовому уряду!” У відповідь Ленінові теоретик марксизму В.Г. Плеханов вибухнув памфлетом “Про тези Леніна й про те, чому маячня буває іноді вельми цікавою”, з убивчим поприщинським резюме з “Записок божевільного” М.В. Гоголя – “Числа не пам’ятаю, місяця теж не було. Було, чорт знає, що таке”.

Відлуння партійної полеміки глухо докотилося до Миколаєва, та у стані місцевих революціонерів на той час ще панувала однастайність. 21 квітня на черговому мітингу меншовичка Софія Захарівна Мандельштам (дружина члена Ради) заявила, що Ленін – хороший, просто про нього “пишуть багато неправди”. Революційне подружжя Мандельштамів на той час було дуже популярне серед мітингувальників Миколаєва.

Вулична демонстрація. Петроград. Квітень 1917 р. З колекції Я. Рівоша

VII Всеросійська конференція РСДРП(б) привертає до себе увагу всієї країни. Більшовиків Миколаєва у Петрограді репрезентував той самий невгамовний Пилип Бурій. На загальноміській конференції більшовиків у травні місяці він поділився враженням від того, що бачив і чув у столицях.

Після квітневої кризи малопопулярність Миколаївської Ради стала очевидною. Стрімкий час вимагав постійного оновлення гасел. За таких умов у Миколаєві 30 квітня почав роботу з'їзд селян Херсонської губернії. За першим загальним переписом 1897 року, в Херсонській губернії мешкало 60 відсотків селян-українців. Порядок денний з'їзду був наступний:

1. Ставлення до війни і миру.
- Земельне питання.
- Організація селянських зборів.
- Рада селянських депутатів.
- Підготовка до Установчих зборів.
- Продовольче постачання армії й тилу.
- Про брак робочих рук і сільськогосподарчих знарядь.
- Обладнання і відкриття в селах бібліотек і читалень.
- Поточні справи.

З доповіддю виступив Я.П. Ряппо. Він сказав: *“Чи є користь народним масам від цієї війни? Ні, рівно ніякої. Що виграє російський народ? Отримує він що-небудь від цієї війни? Ані мідного гроша. Ніяких здобутків не буде. Єдиним результатом буде нейтралізація Дарданелл. Війна мусить бути без анексії та контрибуцій. Необхідно зробити тиск на Тимчасовий уряд, щоб змусити його відкрити таємниці капіталізму, розкрити причини й хиби безглуздої війни”*.

Шевченко. *“Доповідач ясно намалював тло війни, але, крім вивуватців її – капіталістів, він не вказав на передові елементи соціалістичної думки на Заході, на паскудну роль її керманічів. Більшість німецьких соціал-демократів пішла не соціалістичним шляхом, підтримуючи власний уряд. Є в них, правда, світлі постаті, наприклад, Лібкнехт, який весь час мужньо залишається супротивником війни. Тільки таким людям можна простягнути руку. Війну закінчить народ, вулиця”*.

Романченко виступає з протестом проти промови Шевченка: *“Боже борони, виносити питання про війну на вулицю. Були вже*

спроби вирішити на вулиці це питання. Не вулиця закінчить війну, а воля й розум”.

Мандельштам. *“Ми не можемо скласти зброї, тому що прийде Вільгельм і розтрощить російські свободи. Наше завдання – переконати німецький народ, що ми не прагнемо загарбань. Німці повинні зробити в себе те ж саме, що зробили ми.”*

Ровинський. *“Я виступаю від імені соціал-демократичної партії більшовиків, яка захищає інтереси робітничого класу. Я хочу сказати, як дивиться партія на війну. Відомості про російську революцію не надходять за кордон, тому що там лякаються того, щоб багнети не обернулися проти капіталістів. У дні революції на фронті траплялося братання цілими полками. На нас чекають великі події. 27 квітня Тимчасовий уряд запропонував мир без анексій і контрибуцій. Чи зможе він виконати це насправді? Хто є Тимчасовий уряд? Буде-мо тверезо дивитися на речі. Родзянко – крупний поміщик ...”*

На останніх словах Ровинського в залі вибухає неймовірний гомін. Голова дзвонить і закликає до порядку. Ровинський намагається продовжувати. Він робить короткий огляд внутрішнього політичного становища країни й поступово переходить до характеристики Тимчасового уряду. У залі знов спалахує обурення. Доповідача зганяють з трибуни.

З’їзд переходить до земельного питання. Питання про землю турбує делегатів більш за все. Селяни чуйно реагують на кожне слово, нарікають, коли з кону вимовляють незрозумілі “закордонні” слова й схвально хитають головами, коли оратор говорить простою зрозумілою мовою.

Селянин **Іваненко** довго говорить про необхідність дармової конфіскації землі на користь селян: **“Мужик щойно звільнився від неволі монархізму, якщо мужик буде змушений сплачувати вартість отриманої ділянки, він підпаде під руки буржуазії”**.

Мандельштам. *“Зараз неможливо все поділити нарівно. Питання про землю буде вирішено самими селянами в Установчих зборах.”*

Балабанов. *“Потрібна соціалізація землі, землею мають користуватися ті, хто її обробляє.”*

Щучов, представник селянської комісії. *“Селяни на півдні засіяли власні поля, а поміщики, наші “патріоти”, які кричать про*

війну до переможного кінця, засіяли частково. (Голоси: “Зовсім не засіяли!”) Голод, смута, яку вони використовують для себе, – ось у чому інтереси поміщиків!”

З’їзд обрав Губернську раду селян, яка після суперечок проміж Одесою, Миколаєвом і Херсоном, де їй бути, влаштувалася у Херсоні.

Чи змінив що-небудь губернський з’їзд у становищі селян? Аж нічого. Насамкінець лише одне свідчення:

“У містечку Нова Одеса селяни вчинили жахливий самосуд над зграєю грабіжників, убивць і конокрадів. Міліція виявилася не в силі протидіяти. Комісарові полку, якого викликали з Миколаєва, заявили, що зараз – свобода, нема закону. Народ що хоче, те й коїть. У зв’язку з загрозливими закликами “Бий захисника злодія!” комісар змушений був повернутися до Миколаєва. Розправа продовжувалася. Напівмертвим виштрикували очі, врізували вуха, статеві органи, дробили голоблями голови. Розп’ятих померлих на вогняних стовпах несли по селі, навздогін їм стріляли. До вечора утворилася купа з дванадцяти напівобвуглених тіл”.

Одне слово, як писав Олександр Блок у поемі “Дванадцять”, – “в белом венчике из роз, впереди – Исус Христос”.

Глава V

“Товариші” дезертири, їхні друзі та вороги

*Вас зовет могучая страна.
Вас зовет свободная Россия,
Приглашает вас к себе она
Так, как некогда звал вас к себе Мессия.
Страшен враг был старому режиму,
И ножи его были грозны.
Но поддаются дружному нажиму
Граждан Возродившейся страны.
Так пойдем же на святое дело —
На защиту Родины, Свободы ...
Дружно встаньте, грозно, смело ...
Равноправные российские народы!*

Ця, густо пересипана революційно-християнською риторикою (що поробиш, навіть Олександр Блок наразився на цю хворобу), патетична “ода” була написана не на здобуття російського трону нікому не зрозумілою “демократією” — ні, вона присвячена ... дезертирам. Незграбний віршик так і називається “До товаришів дезертирів”. На правах шедевра зберігається він у Державному архіві Миколаївської області.

Так, так, ви правильно здогадалися, слідом за політичними та кримінальними в’язнями з тюрем було визволено “товаришів” дезертирів. У неділю 19 березня представники Ради військових депутатів разом з прокуратурою завітали до каторжної тюрми й повідомили ув’язненим там дезертирам, що, відповідно до телеграми міністра внутрішніх справ, вони підлягають звільненню за умови негайної відправки на фронт. На прощання дезертирам прочитали згаданого вище віршика і, радше цинічно, аніж щиро, благословили: “Хай живе молода, могутня, вільна Росія! Ті, хто йдуть на смерть, вітаємо вас!”

Солдатський окопний фольклор Першої світової війни виявився цікавішим і літературно грамотнішим. Народна творчість завжди була оригінальнішою за “творчість” уряду. От що співали, живцем гниючи на позиціях у Східній Галичині, труєні німецькими газами російські солдати:

*Эх, пойду ли я, сиротинушка,
С горя в темный лес.
В темный лес пойду
Я с винтовочкой.
Сам с охотою пойду,
Три беды я сделаю:
Уж как первую беду —
Командира уведу.
А вторую ли беду —
Я винтовку наведу.
Уж я третью беду —
Прямо в сердце попаду.
Ты, разблюдский сын, начальник,
Будь ты проклят!*

Мітинг на фронті. Весна 1917 р. З колекції Я. Рівоша

Дезертирство та мародерство у Миколаєві набули катастрофічного масштабу. “Людина з рушницею” у прифронтових тилах стала своєрідним символом часу. У Миколаєві ситуація ускладнювалась близькістю Румунського та Південно-Західного фронтів. Декласована, покинута напризволяще юрба “нових кочівників” Першої світової робилася легкою здобиччю різного роду охлократичної та анархічної пропаганди.

Великі сподівання нова влада поклала на перше вільне святкування Першого травня – свята пролетаріату. Урочистості мали продемонструвати згуртованість та єдність революційних мас. У Миколаєві свято очікувалося помпезним і багатотисячним.

Ще у квітні, після відвідин острова Березань і покладання вінків на місце розстрілу лейтенанта Шмідта, представники Співки матросів і Рад військових і робітничих депутатів вирішили завітати до Очакова, влаштувати там маніфестацію та мітинг військовиків Очаківського гарнізону. Голова військового комітету Очакова, полковник Григор’єв та місцевий міський голова Плющ направили вітальну телеграму синові “червоного адмірала” – Євгенові. Тому самому нещасному й завжди самотньому Євгенові Шмідту (згодом – Шмідт-Очаківський), єдиному доброму плоду ексцентричного кохання ексцентричного лейтенанта до не вартої цього кохання жінки.

Є.П. Шмідт-Очаківський сконав усіма забутий в еміграції у паризькому католицькому притулку для бідних 25 грудня 1951 р., проживши 62 роки. У дні революції йому заледве виповнилося двадцять вісім, і то був його “зірковий час”.

Могила лейтенанта П.П. Шмідта на острові Березань. Квітень 1917 р.

Перше травня мало стати найграндіознішим заходом перших місяців революції. Пост-фактум “Трудовая газета” писала: *“Свято вийшло помпезним, грандіозним, що відповідає тій міцності, тому значенню, яке займає цього часу армія труда, армія сильних, мозолястих рук”*.

Порядок денний був наступним: хода пролетарських організацій повз будівлю Ради робітничих і військових депутатів до Адміральської площі, вітання від Рад, від соціал-революціонерів, професійних спілок, студентства, національних спілок та спілки рівноправних жінок; парад революційному війську, мітинги на площі, безкоштовні гуляння й мітинги на бульварі, у народних садах тверезості з музикою та всілякими розвагами.

Насправді на святі панували безлад, плутанина, штовханина, взаємні претензії, багацько кому з охочих виступити не дали слова. Була і велика пиятика (від початку війни у країні запроваджено “сухий закон”), а інколи – і велике свинство. Столичні праві газети писали про випадки гвалтування жінок під час святкування Першого травня у промислових центрах. Чи можна довіряти цим газетам, нам невідомо. Наразі відомо достеменно, що масові п’яні оргії, погроми винних складів та гвалт пізніше, під час так званого “штурму” Зимового палацу в Петрограді, таки мали місце.

Плутаниною були позначені не лише свята, але й будні: Я.П. Ряппо відвідав командуючого Чорноморським флотом О.В. Колчака; той, після відвідин підводного човна “Тюлень”, оглянув миколаївський завод “Балтвод”.

“Тюлень” веде на буксирі захоплену турецьку шхуну. 1915 р.

У перші місяці революції по всіх кутках неосяжної країни зачастили всілякі політичні “зірки”. Такої кількості “зірок” Російська імперія до того не бачила.

Найпопулярнішою постаттю того часу був Олександр Федорович Керенський, колишній адвокат, котрий з початку демократії висунувся на перші державні ролі. До речі, першим кроком Керенського, коли він улітку 1917 р. очолив новий склад Тимчасового уряду, тобто уряд “міністрів-соціалістів”, була сварка з Українською Центральною Радою.

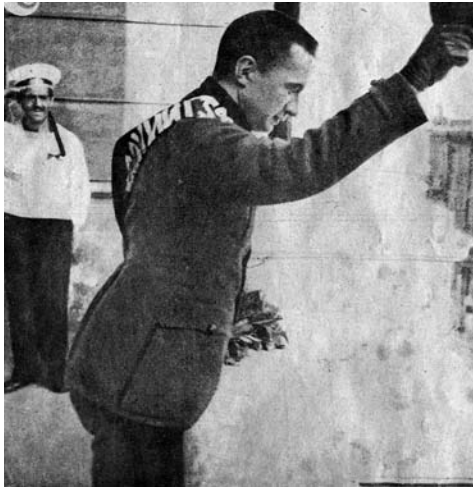
Він навідріз відмовив Україні в автономії, що, хоча й через силу, попередній уряд терпів. Чому відмовив? Хто зна ... Так, видно, першому міністрові забажалося.

Неприємний “антидемократичний” конфлікт тимчасово залагодили втручання міністрів Тимчасового уряду – українця М.І. Терещенка та грузина І.Г. Церетелі.

Сприйняти право нації на самовизначення – важко, але сприйняти й зрозуміти право окремої людини на те ж саме самовизначення – ще важче. Свобода іншого, хто не схожий на тебе, – це вам не “гусак”, за якого, як відомо, посварилися безсмертні гоголівські Іван Іванович з Іваном Никифоровичем. Справді, нудно у цьому світі, панове...

Миколаєва Керенський відвідати не зволив, але був у сусідній Одесі. Це трапилося у травні 1917 р., коли він ще виконував обов’язки військового й морського міністра. Пафосна стаття петроградської ілюстрованої газети “Искры” (не плутати з ленінською газетою “Искра”) про одеський візит міністра від певного моменту починає скидатися на карикатуру. Чого, напевне, не чекали ні автор репортажу, ні видавець. Поза, боротьба егоїзмів, загальні брехня та істерія – основні риси не лише головних героїв, але й усієї історичної трагікомедії сімнадцятого року.

“14 травня до Одеси прибув О.Ф. Керенський, військовий та морський міністр. На пероні стояла почесна варта з російських і сербських військ, хор, музики, незліченні депутації, Спілка георгіївських кавалерів. О.Ф. Керенський у червоній стрічці через плече, під звуки “Марсельєзи”, обходить варту, слухає вітання, цілується, подає руку. З’ява його на вулицях викликає загальний ентузіазм. Гримить “Марсельєза”, лунає “Ура!”. Керенський не сидить, а стоїть в ав-

О.Ф. Керенський в Одесі.
Травень 1917 р.

томобілі, розкланюється. Від вокзалу до міського театру, де триває військовий з'їзд, на протязі двох верст шпалерами стали війська. На фронтальному з'їзді міністр виголосив велику промову, з яскравістю, збудженням і нервовим піднесенням. У тому ентузіазмі, який міністр зустрів на вулицях Одеси, він бачить торжество свободи, коли з рабів робляться вільні громадяни.

— Подібні настрої, — казав О.Ф. Керенський, — бувають раз на багато століть.

Промова військового та морського міністра неодноразово переривалася бурхливими оплесками. Коли О.Ф. Керенський скінчив свою промову, зібрання влаштувало міністрові грандіозну овацію. Хор і всі делегати співали “Марсельєзу”. Лунає вигук: “Товариші! Браття! Поклянемося, що підемо вперед і тільки вперед!” “Клянемося!” — єдиним голосом відповідає зал. Настрій зростає. О.Ф. Керенський кинув до ложі й партеру букет червоних троянд, де перебували союзні консули, та привітав їх.

Супроводжуваний овацією, О.Ф. Керенський пішов до окремої кімнати для відпочинку. Того ж часу біля театру зібрався величезний натовп з червоними прапорами. О.Ф. Керенський вийшов на балкон і вигукнув: “Хай живе російська революція! Хай живуть російські народи! Хай живуть революційна армія й трудящі класи!”

З труднощами він пройшов до автомобіля. У супроводі генерала Щербачова, адмірала Колчака та інших О.Ф. Керенський поїхав до цирку на засідання солдатських і робітничих комітетів...”

Від Миколаєва на зустріч з Керенським до Одеси було відряджено понад 70 осіб. Певна річ, державним коштом.

У Миколаєві з новою силою спалахнула продовольча криза. М'ясо стали продавати за картками. Зачинилися ковбасні фабрики. Цукру кав'ярням і фабрикам мінеральних вод не відпуска-

ли. Люди залишилися без борошна. Рада заповзлася реквізувати друкарні, автомобілі, магазини і, врешті-решт, пекарні.

На початку червня трапився скандал у зв'язку з арештом градоначальника М.П. Леонтовича й притягненням його до кримінальної відповідальності за неіснуючі “посадові злочини”, тобто за підозрою у хабарництві. Під час арешту градоначальник сказав: “Я ніколи за весь час революції не стояв ув опозиції до Ради і завжди вважав Раду тією законною установою, якій всі повинні підкорятися”. Тобто конфлікт був суто політичний. Заарештовані були член Миської Управи М.А. Максимов та її секретар І.Я. Каплан. До престарого Максимова прийшли додому, коли той обідав у родинному колі. Михайло Андрійович весь затрусився, перекинув на себе страву, розбив таріль, розплакався старечими сльозами від безчестя, запевняв своїх ексекторів, що він ні в чому не винен, що все життя служив “вірою і правдою”.

Наступне засідання Громадського комітету відкрив новий його голова О.Г. Овчинніков. Він оголосив про арешт М.П. Леонтовича. Хоча зібралось багато публіки, члени комітету влаштували засіданню обструкцію — з'явилися лише 43 особи. Миська Дума у зв'язку з арештом градоначальника зібралася на екстренне засідання і піддала осуду самоправство Ради. З Одеси до виконуючого обов'язки миколаївського градоначальника А.Ф. Грачова завітав слідчий в особливо важливих справах Г. Вейтко.

Сенсаційний арешт М.П. Леонтовича за своїм ефектом дорівнював арештові купця Г.А. Властелиці, поважаного миколаївського громадського та культурного діяча, а за одним рипом — фінансового махіатора, репортажами про багатотисячну справу якого у Миколаївському кредитному товаристві рясніли перед тим місцеві газети. Миколаївська Дума на знак протесту оголосила про самоскасування.

Доля М.П. Леонтовича — “отця-фундатора” Миколаївського зоопарку — варта античної трагедії у декораціях “театру абсурду”. Важко уявити, але ще декілька років тому ім'я Леонтовича було під жорсткою цензурною забороною. Колекцію юриста з широкими природничо-науковими інтересами у 1918 р. націоналізували, обізвавши державним Акваріумом. Законний господар став державним службовцем — директором власного майна і

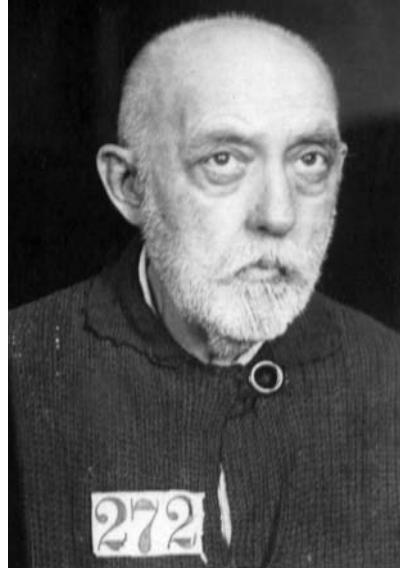
М.П. Леонтович. Поч. ХХ ст.

свого дітища. Директорував М.П. Леонтович аж до тридцятих років. Потім сталося незрозуміле зниження на посаді. Микола Павлович не звернув на це особливої уваги, адже він залишався при справі свого життя. І раптом, як грім серед ясного неба – від першого квітня 1935 року його звільнили. Без пояснень, без грошової допомоги. Просто викинули на вулицю ті, котрі обіцяли роботу всім, – диктатори-пролетарії.

Гортаючи постарілі архівні аркуші, відчуваєшся живим свідком – аж наче типової – трагедії того лихоліття. От сторінки звичайного учнівського зошита, рясно списані нерівним почерком потерпілого. Він намагається довести, що трапилося жахливе непорозуміння, він шукає розсуду, поспішає, плутається, сподівається, що справедливість візьме гору ... *“24 березня директор Державного акваріуму-зоосаду товариш Распопов зняв мене з посади старшого наукового співробітника та запропонував за двадцять чотири години звільнити квартиру при акваріумі ...”* – і далі тим же рясним писанням багато, багато сторінок. Що більше слів, то менше надії.

Безкінечно милий, інтелігентний Миколо Павловичу, не витрачайте слів, цей механізм у них справний, як годинник. Це не випадковість. Це – Система. Чітка, як маятник-ніж, і холодна, як колодязь-безодня зі страхітливого готичного оповідання Едгара По. До вашого довгого листа додаються інші папірці, дрібні, підлі – *“вищезначений Леонтович”* казав те й те, подивився так і так. Наразі це ще метушня щурів. Але вам пригадують все. От газетні вирізки. У них ваша віртуальна біографія. От ви – міський голова. От ви – градоначальник. От ваші накази: *“У зв’язку з критичною ситуацією в Батьківщині зберігати спокій ... продовжувати*

виконувати обов'язок!" Але Система вже верещить: він колишній! Колишній! А це означає – вас позбавляють права на сучасне, і назавжди викреслюють з майбутнього. Листування по інстанціях збільшується. Нарешті – вирок, за підписом якоїсь завідуючої відділом народної освіти Воровської: *“Наукового співробітника Леонтовича звільнити із займаної посади як ворога народу”*. Все. Крапка. Вас нема. От ви виходите з власної домівки, де прожили життя. Куди ви йдете? Адже вас заарештують ажно у листопаді тридцять шостого. Де і як ви перебули той рік? А як ви закінчили? Маємо дві версії. За першою – вас розстріляли одразу після арешту, за другою – ви померли у тамбовській пересильній тюрмі у 1940-му від виливу крові у мозок. Яка з них – правда? Вже ніхто не відповість ... Мовчать мертві. Мовчать живі. Але від початку всього нашого майбутнього *“ревів і стогнав”* рік 1917-й.

М.П. Леонтович-в'язень.
Кінець 1930-х років

Після першого арешту М.П. Леонтовича у червні місяці 1917 р. почався сумбурний перепис населення. Тим часом впроваджуються заходи обмеження у торгівлі. Шквал людського обурення зривається на Раду й Громадський комітет, що його очолив О.Г. Овчинніков.

Тимчасовий уряд горланив: *“Громадяни! Армія перейшла в наступ. Для його успішного продовження уряду потрібні гроші! Громадяни! Пам'ятайте, що ворог пильно стежить за станом наших фінансів. Хай не справдяться його сподівання! Чоловіки та жінки! Старі та юні! Несіть ваші заощадження та позичте їх Батьківщині! Передплачуйте Позику волі!”*

Миколаївська Рада з Громадським комітетом наввипередки почали рекламувати Позику волі. Дефіцит Миколаєва на той час сягав шаленої суми – 600 000 карбованців.

“Позика волі”. 1917 р.

У Петрограді відбувалися Всеросійські збори Рад. Делегатами від Миколаєва обирають Я.П. Ряппо й матроса Кондратенка. З Петрограда докотилися тривожні вісті. У Миколаєві, за прикладом столиці, пройшли

мітинги з вимогами негайного миру без анексії і контрибуцій.

Хоча голова Ряппо прибув з петроградських зборів на високу посаду Комісара Південної області (Херсонська, Таврійська й Бессарабська губернії), авторитет очолюваної ним Миколаївської Ради стрімко падав. Дедалі частіше лунали голоси про необхідність перевиборів Ради на дійсно демократичних засадах, позаяк *“теперішній склад має випадковий характер, що є наслідком поспішної ухвали про організацію Ради у перші дні революції”*.

Місцеві функціонери змушені були почати підготовку виборів до Міської Думи та Установчих зборів. Населення відповіло з ехидством: *“Навіщо нам іти на вибори? Якби там роздавали талони на взуття, ми пішли б, а так – ніякого інтересу нема”*.

Наступ російської армії на фронті захлинувся. Липневі події у Петрограді, де “демократичний” Тимчасовий уряд показав своє справжнє обличчя, розстрілявши беззбройний натовп, збурили країну.

Миколаївські газети закликали, волали, благали: *“Громадяни! Батьківщина в небезпеці! Росія на краю загибелі! Записуйтеся до батальйонів смерті! Отримано свідчення про те, що Ленін оголосив про своє власне бажання передати себе до рук слідчих органів. Затриманий Троцький, який сам звернувся з проханням його заарештувати”*. (Ха-ха!)

Різнобій преси не упорядковував думки миколаївських обивателів. По всьому виходило, що з одного боку насувався хаос, з другого боку – терор. Короткий, суперечливий період демократії у Росії закінчився. “Найвільніша, – за словами В.І.Леніна, – з усіх воюючих держав” жила в очікуванні диктатури.

Глава VI

Зліва направо, справа наліво, догори дригом, путч і кітч

У липні ж місяці у Петрограді напівлегально відбувся VI з'їзд РСДРП(б). З'їзд виступив проти цькування Леніна, якого звинуватили у підбурюванні до безладу під час “липневих подій”. Прийнято рішення про його неявку до суду та про підготовку збройного повстання з метою захоплення влади. *“Ради можуть і повинні з'явитися під час цієї нової революції, але не теперішні Ради, не органи угодовства з буржуазією, а органи революційної боротьби з нею”*, – як завжди мстиво сформулював думку В.І. Ленін. Сформулював і поїхав чи то ховатися, чи то відпочивати до фінського Розливу.

Країна стрімко котилася до громадянської війни. 20 липня відбулося засідання виконавчого комітету Миколаївської Ради, де обговорювалася доповідь більшовика В.Ф. Ванічкова про “липневі події” у Петрограді. Ці події він змалював як виступ хуліганів, які, плентаючись у хвості більшовиків, прикриваючись їхньою ідеологією, зробили свою “паскудну справу”. Попри те, що хіба діти не здогадувалися про значення недолугих понять “більшовицька змова” та “навмисне повалення влади”, В.Ф. Ванічков силується відбілити єдиновірців. Були прийняті такі резолюції: *“1) Миколаївська Рада робітничих і військових депутатів засуджує всілякі збройні виступи; 2) Рада підтримуватиме міністрів-соціалістів”*.

У липні-серпні стало очевидним, що робітничі й солдатські маси Миколаєва ідуть шляхом, відмінним від Ради. Робітники заводу “Балтвод” винесли рішення відкликати з Ради своїх представників – меншовиків та есерів. В.І. Каушан остаточно втратив популярність і подав у відставку з посади товариша голови та члена Ради.

У Миколаєві розгортають більшовицьку агітацію емісари з центру: О.М. Вольпе, О.І. Зимаєв, Я.І. Ровинський, І.І. Шварц. 19 серпня у місті реєструється окрема організація РСДРП(б) та інтернаціоналістів під керівництвом Й.С. Скляра. Адреса вже знайома: вулиця Рибна, 28.

Будинок комітету РСДРП(б) та інтернаціоналістів у 1917 р. Вул. Рибна, 28 (нині вул. Чкалова, 40). Фото 1991 р.

Усі миколаївські керманічі більшовицького серпневого “проникнення” згодом посідали, як тоді казали, “відповідальні партійні пости”, але тільки І.І. Шварц зробив справді блискучу радянську кар’єру.

Ісаак Ізраїлович Шварц народився у Миколаєві у 1879 р., одним з перших потрапив до Спільки миколаївських робітників Короткова та Мухіна, був заарештований, сім років відбував покарання в Якутії, де й отримав партійне псевдо “Семен”. Професійні революціонери того часу мусили мати прізвиська. Семен – це ще по-людськи, а от деякі вожді Жовтневої революції відгукувалися на зовсім екзотичні псевдо. Наприклад, В.О. Антонов-Овсієнко мав “поганялово” “Штик”, А.С. Бубнов – красномовне “Хімік”.

Наш Ісаак-Семен з Якутії втік. До Франції. Був слухачем ленінської партійної школи у Лонжюмо, повернувся до Росії разом з ним. Ще раз послухав улюбленого вождя на Фінляндському вокзалі та й подався до рідного Миколаєва пропагувати “Квітневі тези”. Був членом ЦК КП(б)У, першим головою Всеукраїнської ЧК, уповноваженим Ради праці та оборони у Миколаївській та Одеській областях. Навіть у роки Великої Вітчизняної війни, не будучи професійним медиком, виконував якесь “спецзавдання” з постачання Радянській Армії медичних препаратів. Помер І.І. Шварц у 1951 р. в Москві на вісімдесятому році життя. Повним поважним пенсіонером союзного значення. Помер вчасно. Не дожив до початку кампанії проти “безрідних космополітів”.

Повернімось у 5 серпня 1917 р., коли зі ставки Верховного головнокомандуючого Л.Г. Корнілова у Могильові вийшло Звернення до народу: *“Передати по всіх містах, по залізничних шляхах. Я, Верховний Головнокомандуючий, генерал Корнілов, перед лицем свого народу проголошую, що обов’язок солдата, громадянина своєї рідної Росії, самопожертва й самовіддана любов до Батьківщини змусили мене у ці грізні хвилини буття батьківщини не підкорятися наказам Тимчасового уряду та залишити за собою Верховне командування народними арміями та флотом. Підтриманий у цьому рішенні всіма головнокомандуючими фронтів, я проголошую всьому народові русько-*

Документ І.І. Шварца

му, що визнаю за краще смерть, ніж моє усунення від посади Верховного Головнокомандуючого.

У ці справді жахливі хвилини існування батьківщини, коли підступ до обох столиць майже відкритий для переможної ходи торжествуючого ворога, Тимчасовий уряд, забувши велике питання самого незалежного існування країни, кидає народові уявне страхіття контрреволюції, яке він, своїм невмінням до управління, своєю слабкістю влади, своєю нерішучістю в діях, накликає до негайного втілення. Як же мені, кровному синові свого народу, хто все життя на очах у всіх віддав самовідданому служінню йому, не стояти на сторожі великих свобод і великого майбутнього свого народу? Але нині це майбутнє у немічних слабкодушних руках.

Пихатий ворог, який в умовах підкупів та запродавства розпороджується у нас у країні як у себе вдома, несе згубу не лише свободі, а й існуванню російського народу.

Прокиньтесь, люди руські, зазирніть у безодню, куди стрімко простує наша Батьківщина! Уникаючи різних потрясінь, усуваючи пролиття крові, міжусобну брань, забуваючи всі образи та кривди.

Російські солдати Першої світової війни.
З колекції Я. Рівоша

Перед лицем усього народу звертаюся до Тимчасового уряду й кажу: приїжджайте до мене у Ставку, де ваша безпека гарантована моїм чесним словом ... зі мною ви попрацюйте й укладіть той уряд, який забезпечить перемогу”.

Звернення Лавра Георгійовича Корнілова, новоявленого претендента на роль всеросійського диктатора, спантеличило усю країну, у тому числі Миколаїв. Збори робітників місцевих заводів винесли резолюцію про рішучий захист надбань революції, про негайне припи-

нення репресій проти лівих партій, про відміну кари на смерть. Війна, а правління хунти – поготів, ні в кого не викликали симпатій. Плани місцевих демократів переплуталися.

– Після корніловщини, – свідчить Я.П. Ряппо, – активність працівників Ради йде на спад, спостерігається індеферентність до радянських справ. Дехто перейшов до Міської Думи, дехто обирається мировими суддями, багато хто вибуває з Ради. Після корніловщини на заводах й у військових частинах починається наступальна більшовицька пропаганда.

В.П. Костенко. Поч. ХХ ст.

У серпні обирається нова міська Дума, вже “демократична”. Головою Думи став Б.Є. Терентьев, міським головою – В.П. Костенко.

7 вересня Рада святкувала своє півріччя. Але місто цієї події навіть не помітило. Робітники заводів вимагали негайної організації Червоної гвардії, злиття з нею народної міліції. У вересні-жовтні з новою силою спалахнули страйки.

9 вересня загальноміська конференція РСДРП(б) та інтернаціоналістів обрала міський комітет партії, куди ввійшли Й.С. Скляр, О.А. Петров, О.М. Вольпе, П.О. Бурій, О.І. Зимак та інші. Збори заявили про бажання видавати власну газету “Пролетарское знамя” за ціною 12 копійок за число. Це викопне видання під назвою “Южная правда” дійшло аж до наших днів.

В очікуванні II Всеросійського з’їзду Рад Миколаїв починає перевибори до Ради робітничих і військових депутатів, куди вперше обирають більшовиків.

16 жовтня на засіданні Ради з пишною промовою виступив Я.П. Ряппо. По-журналістському квітчасто змалював свою по-

зицію, чому він проти гасла “Вся влада Радам!”. У доповіді він порівнював більшовиків з Вольтером і Руссо, “які малюють картину того, що було б бажано й потрібно, але ці побажання – утопічні, тобто історія рухається не за розсудом особистостей чи класів, а відповідно до економічної структури. Утопії завжди процвітали у всіх революціях. Коли все руйнується, здається, що все можна взяти. Але чи можна утримати? Народ піде за прапором утопістів, але розплатиться за це. Революція здійснила загальне виборче право. Це найдосконаліше, що вона дала. Невже ми повинні його анулювати? Скрізь говорять: “Вся влада Радам!” Чи можна здійснити гасло? Буде проголошено громадянську війну. Робітничий клас залишиться без будь-якого резерву хліба, бо під час громадянської війни карбованець перестане існувати, а село не дасть містові нічого. Більшовики все будують на тому, що вони приваблять свідому масу. Але що вони здійснять? Промисловості вони не створять. Проголосять владу Рад чи то на папері - чи то кинувши заклик.

Партія соціал-демократів (об'єднанців) відстоює те положення, що максимум революції буде досягнутий, коли влада не перейде до рад. Проголошення цієї влади співпаде з Установчими зборами. Громадянська війна зірве Установчі збори, а ми цього не повинні допус-

Українська маніфестація. 1917 р.

титу. Адже потрібно знати, що скаже вся країна. З'їзд не вигідний для демократії. Ми йдемо на цей з'їзд з іншими гаслами, підкреслюючи, що диктатури пролетаріату не повинно бути, бо тоді революція не сягне максимуму”.

З усієї промови більшовики найбільше образилися на аналогії з Вольтером і Руссо. Вибори голови взагалі пройшли як фарс. Коли обговорювали кандидатуру О.М. Вольпе (майже одного прізвища зі знаменитим на той час італійським графом Джузеп-

Французький міністр-соціаліст А. Тома агітує на російському фронті за продовження війни. 1917 р.

пе Вольпі, пізніше сенатором та міністром у фашистському уряді Італії), член Ради М.Я. Макотинський вигукнув з місця: “Що таке Вольпе? Ручки в брючки, ніжки врзнобіч — от і весь Вольпе!” Піднявся сміх.

— *Моя відповідь, товариші, буде короткою й трішки романтичною, — вискакує Вольпе та кидає Макотинському шкіряну рукавичку.*

— *Я не граф, не князь, на паркетах не виховувався, тому рукавички пана Вольпе не приймаю, — відповідає Макотинський.*

“Пан товариш” Макотинський злукавив. Дійсно, Михайло (або Мойсей) Якович — не князь і на паркетах не виховувався. Але він народився у багатодітній родині купця першої гільдії Мако-

тинського у 1888 р. Під наглядом батька отримав домашню освіту. Але у віці сімнадцяти років плюнув на все й подався в революцію.

Сидів у тюрмах, емігрував, був у Франції, Англії, Америці. Повернувся до знов революційної Росії. У рідному Миколаєві почав кар'єру з того, що реквізував справу власного батька для потреб справи загальної. У 1921 р. переїхав до Харкова, працював юристом, під час “чисток” був звільнений. Поїхав до Києва, працював ув апараті ВУСПП. Товаришував з Ісааком Бабелем та Олександром Довженком. Потім потрапив до Москви, де чомусь працював двірником. Заарештований у 1936 р. Двадцять років провів у ГУЛАГу. Повернувшись після реабілітації додому, оселився у Матвіївці, сучасному передмісті Миколаєва. На той час його дружина померла. Одружився на табірній подрузі. Тихо помер у Матвіївці 9 вересня 1965 р., там і похований.

Чим не пригодницький роман! До речі, життєві пригоди свого авантюрного “дяді Моті” розповів авторові племінник М.Я. Макотинського – московський письменник. Москвич приїжджав під час “перестройки” у пошуках миколаївських “слідів” родича. Хоч нічого нового для себе не знайшов, став корисним для нас.

Але повернімося до засідання Миколаївської Ради. А там відповідь есдека(б) О.М. Вольпе доповідачеві есдеку(о) Я.П. Ряппо була вже не фарсом: “Ми не просимо влади. Ми візьмемо у буржуазії та уряду все, що потрібно ... Нам не потрібно, щоб демократія була соціалістичною, потрібно, щоб вона була революційною”.

Все ж головою Ради переобирають Я.П. Ряппо. Фракція більшовиків при цьому заявила, що кандидатура Ряппо не є прийнятною, але більшовики її підтримують як ділову.

30 жовтня Ряппо довелося піти у відставку через нападки більшовиків, коли ті самі колеги по Раді, для яких авторитет Я.П. Ряппо ще зовсім недавно був незаперечним, кинули йому у спину: “А голову потрібно розстріляти”.

Більшовики, отримавши 40 відсотків місць у Раді, почали вимагати необмежених повноважень, тиснути під час голосування на есдеків та есерів, відкрито називаючи їх оборонцями, зрадниками, юдами. Делегатами на II з'їзд Рад до Петрограда ви-

рушили більшовики В.Ф. Ванічков, М.А. Чигрин і максималіст М.В. Лисенко.

Микола Чигрин – рідний брат Івана Чигрина, старший за нього, але менш відомий у Миколаєві. Багатолюдна родина Чигриних мешкала у нетрях Далекої Військової Слобідки. Однак це не заважало їхнім глинобитним хатинкам під очеретом протягом кількох десятиліть бути революційними штабами миколаївського “наукового комунізму”.

Саме Ванічкову, Лисенку, Миколі Чигрину, першим з миколаївців, судилося побачити те, що коїлося у Петрограді під час жовтневого перевороту та на власні вуха почути ленінський вислів: “Пролетарська революція, про яку так багато говорили більшовики, нарешті здійснилася”.

Хата родини Чигриних. Фото 1920-х років

Глава VII

Відстріл місцевих злодіїв та місцевих сатириків

Пропоную вшанувати В.І. Леніна не як політичну постать всесвітнього масштабу, а як найталановитішого діяча мистецтв – театрального, у першу чергу. Саме Ленін, певно, дотримуючись теоретичних порад Карла Маркса, запровадив практику режисури нового жанру – жанру “повстання як мистецтва”. У праці з легковажною назвою “Поради стороннього” В.І. Ленін геніально розробив мізансцени вистави, дивлячись яку, усілякі терористи всіх часів і народів мусять аплодувати:

– Ніколи не *гратися* з повстанням, а, починаючи його, твердо знати, що потрібно йти до кінця.

– Необхідно зібрати значну *перевагу сил* у вирішальному місці, у вирішальний момент, бо супротивник, який володіє ліпшою підготовкою та організацією, знищить повстанців.

– Якщо повстання почато, треба діяти щонайрішучіше та неодмінно, безумовно переходити до *наступу*. “Оборона є смерть збройного повстання”.

– Треба намагатися захопити супротивника зненацька, доки його військо розпорошене.

– Треба домагатися *щодня* бодай маленьких успіхів, підтримуючи, за будь-яких обставин, “моральну перевагу”.

Від трагедії до фарсу один крок. Репутацію “чистоти” ленінського жанру завжди підмочуватиме брудна правда того, що ж коїлося у ніч з 25 на 26 жовтня 1917 року в Зимовому палаці під час більшовицького перевороту. А, за свідченням одного з чиновників Тимчасового уряду, коїлося багато цікавого: “*О другій годині ночі Зимовий палац було зайнято більшовиками, пограбовано, спалено. Палацову церкву перетворено на відхоже місце, а церков-*

ну завісу вкрадено... Над беззахисними юнкерами чинять звірства, комори Зимового палацу розгромлені, срібло розкрадено, коштовна порцеляна перебита. Жіночий батальйон смерті зтягнутий до казарм Павловського полку та звалтований...” Те ж саме свідчив Джон Рід, американський журналіст та учасник подій.

3 Петрограда до Миколаєва чутки про більшовицький переворот дійшли день у день. 26 жовтня виконавче бюро Миколаївської Ради приймає суперечливу резолюцію:

1. Влада Тимчасового уряду повалена.

2. Миколаївська Рада робітничих і військових депутатів всіма силами підтримує повсталих у Петрограді.

3. У місті найвищою владою є Рада робітничих і військових депутатів.

Українська Центральна Рада, спохватившись, оголосила про створення самостійної Української Народної Республіки, поширивши свою владу на Харківську, Катеринославську, Херсонську, Таврійську губернії.

Крейсер “Память Меркурия” на шляху з Севастополя до Одеси підняв український двокольор. До першого Українського морського з’їзду, де буде прийнятий “Тимчасовий закон про флоту УНР”, за яким російський Чорноморський флот ставав власністю України, залишалося два бурхливих місяці.

Центральна Рада оголосила на 27 грудня вибори до Всеукраїнських установчих зборів, а скликання зборів — на 6 січня наступного 1918 р.

10 листопада Рада об’єднала українських організацій у Миколаєві привітала Українську Народну Республіку. Наприкінці листопада Миколаїв відвідав представник Української Ради, професор-мистецтвознавець

Ф.П. Кассіхін, матрос, уродженець Миколаєва. У 1917 р. служив на крейсері “Аврора”

Д.В. Антонович, який під час розмови з градоначальником і міським головою В.П. Костенком запевнив, що Центральна Рада не припускатиме насильства в українізації краю.

Однак 6 грудня збори представників Червоної гвардії у Миколаєві прийняли резолюцію проти Центральної Ради. У грудні ж В.І. Ленін і Л.Д. Троцький підписали ультиматум українському урядові. З боку Франції надійшло визнання Української Народної Республіки де-факто.

До грудня загони миколаївської Червоної гвардії активно озброювалися. Під приводом боротьби зі злочинністю червоногвардійці та нічна варта розстрілювали злодіїв на очах ув обивателів. Уранці 14 листопада на розі вулиць 3-ї Слобідської та Ковальської, біля зупинки трамвая № 3, мешканці знайшли трьох небіжчиків. Забитими виявилися злодії: Дубинський на прізвисько “Зуб”, Потапов – “Сімка Жаба”, Лисий – “Кобека” або “Купорний”. 16 листопада під час похорону Дубинського було обстріляно похоронну процесію, вбито ще одного злодія. Того ж дня вбито шістьох злочинців, котрі вирвалися з території Бухтеєвської тюрми. За день до того на базарі було вбито злодія

Червоногвардійський загін. Миколаїв. 1917 р.

Костянтина Тягнія. Всього за тиждень червоногвардійці здійснили дванадцять убивств. Були жертви і з боку червоногвардійців.

Обзроєні загони все більше й більше виходили з-під будь-якого контролю. У тому числі, з-під контролю новоствореного Революційного штабу. Самочинно вони проводили обшуки та арешти. Англійський консул у Миколаєві Браун змушений був доповісти градоначальникові про неприпустимий обшук складів англійської фірми “Томас Фірт і сини”.

Обурення всього міста викликав арешт на заводі “Балтвод” одного з найстаріших миколаївських партійців – Гната Макарова. Арешт провели за наказом начальника штабу Червоної гвардії М.Д. Шмельова. От що писали про це газети: *“Забув Шмельов, як обурювався проти царських насильників і свавілля? А зараз? Достатньо отримати палицю в руки – як усе забуто.”*

19 грудня на зборах об’єднаної соціал-демократичної організації (російсько-української) була прийнята резолюція про Червону гвардію: *“Діяльність Червоної гвардії проявилася, особливо останнім часом, у виконанні виключно поліцейських і жандармських обов’язків, як-от арешти, обшуки, реквізиції тощо, що не має нічого спільного з основними завданнями робітничого руху”.*

Червоногвардійський значок

До цієї резолюції ніхто не прислухався. Обивателі ховалися, не маючи бажання випробувати долю у суперечках з новою владою. Так звану пересічну людину, яка не хотіла бути ні лівою, ні правою, у більшовицькій газеті “Пролетарское знамя” ляляли як “полохливого, егоїстичного обивателя, для якого його тупий ситий спокій важливіший за все”. 5 грудня відбулася маніфестація на честь Установчих зборів. Того дня були ожеледиця, сльота й мокротеча. З промовама виступили тільки обидва голови, міста й Думи – Володимир Полієвктович Костенко та Боян Євгенович Терентьев. Більшовики відмовилися брати участь у маніфестації.

Вони виступили з лекцією “Банкрутство партії соціал-революціонерів і меншовиків напередодні Установчих зборів”. Оприлюднюються підсумки підготовки виборів до Установчих зборів: у виборах мають намір взяти участь менше 50 відсотків населення.

До початку 1918 року яке-небудь публічне життя у місті паралізує економічна руїна. Місцеву буржуазію обкладають п’ятимільйонним податком. Усіх, без розбору – від аристократів-мільйонників до міщан - дрібних домовласників. Начальник Миколаївської поштово-телеграфної контори повідомляє публіку: “Є

свідчення про те, що населення у масовій кількості користується поштовими марками замість грошей. Через малий запас марок продаж таких обмежується”.

Тим часом патова ситуація складається на загальноукраїнських теренах. 11-12 грудня 1917 р. в Харкові відбувся I Всеукраїнський з’їзд Рад робітничих і солдатських депутатів. Альтернативний київському з’їздові 4-6 грудня, що його більшовицька організація покинула. Переїхавши до Харкова, вона об’єдналася з делегатами III обласного з’їзду Рад Донецько-Криворізького басейну. У такому складі з’їзд проголосив Україну республікою Рад, визначив її як федеративну частину Росії, оголосив Центральну Раду контрреволюційною організацією, скасувавши всі її тимчасово-конституційні розпорядження й поширивши на Україну декрети Ради Народних Комісарів більшовицької Росії.

На харківському з’їзді були присутні делегати від Миколаєва, у тому числі – один з організаторів Червоної гвардії в місті, пізніше нагороджений орденом Миколаївської Червоної гвардії за №1, Микола Васильович Артамонов.

“Справа Артамонова” доволі смутна, типова й нетипова водночас. Він народився у Москві (за іншими джерелами – у Володимирській губернії) у 1884 р. За фахом – пічник. До Миколаєва потрапив як військовослужбовець. От як М.В. Артамонов згадує про народження Червоної гвардії: “Після розколу РСДРП

на більшовиків і меншовиків, після придушення липневого повстання більшовиків у Петрограді, після виборів до другої Ради робітничих і солдатських депутатів, на зборах місцевого комітету партії більшовиків на квартирі тов. Скляра, на Рибній вулиці, куди до нас приїжджала тов. Бош з Києва, вирішено було організувати Червону гвардію. До кандидатів з організації був висунутий я, а також і в Раді мене обрали та доручили організацію Червоної гвардії з летючих загонів і охочих робітників заводів. До обов'язків Червоної гвардії входило охороняти спокій у місті та у довколишніх селах, боротьба з нападами та бандитизмом. Тоді ж вирішено було роззброїти миколаївську буржуазію. На обшуки ходив я і тов. Макотинський з Ради, брали з собою червоногвардійців. Обшуки виконував я і тов. Макотинський, іноді я сам ходив на обшуки за доносом. На обшуки пересічних червоногвардійців тоді ще недопускали.

У той час нам підкидали або пересилали поштою усілякі погрозливі листи. Зброї було замало. Я був відряджений до Одеси, де я через Румчерод умовив петлюрівського отамана Поплавка на те, що він дасть згоду й записку до штабу. Опісля я вирушив до штабу. Начштабу був генерал Алексєєв. Я просив зброю не для Червоної гвардії, а для охорони інтендантських цейхгаузів у Миколаєві та хлібних магазинів, що на Поповій балці. Він узяв з мене чесне слово, без якого не підписував записку. Я погодився формально, інакше кажучи, обдувив...”

Як червоногвардійці “роззброювали буржуазію”, можна дізнатися з протоколу

Е.К. Розіт, латиський стрілець.
Служив у Очаківському гарнізоні
під час Першої світової війни. 1917 р.

обшуку та вилучення від 7 листопада 1917 р. (саме день III Універсалу Центральної Ради), написаного М.В. Артамоновим власноруч. Він констатує, що у громадянки Тетяни Сергіївни Парізо де ла Валет (безумовно, представниці славнозвісного миколаївського роду Парізо де ла Валетів) у будинку, що на вулиці Спаській, 2, було вилучено не лише сучасні браунінг і “револьвери” (саме така орфографія “можновладця”), а й родинну зброю – старовинні кавалерійські та мисливські рушниці, срібло тощо.

1921 року М.В. Артамонова було виключено з лав партії, а 1925 р. все ж вручено той самий, згаданий вище, орден. Помер червоногвардієць № 1 у 1930 р. Помер у злиднях, доконечно хворою людиною, лишивши по собі двох неповнолітніх синів – Валентина та Сергія.

Що ж трапилось з “лицарем бідним” революції? Чому його так швидко забули недавні колеги та однолітки, достроково викреслили з членів команди “корабля дурнів” під назвою “Інтернаціонал”?

Останнього місяця 1917 р. миколаївські більшовики посилили ідеологічний тиск. Почали вони з нового редактора “Известий” В.Я. Якушкіна, котрий свого часу змінив на посаді недоука Д.І. Лейканда. Статті В.Я. Якушкіна стали надто популярними. А необережна фраза від 17 грудня 1917 р. — “я вважаю, що діяльність Ради Народних Комісарів є згубною для революції”, — коштувала кар’єри, а згодом — життя. Ім’я талановитого миколаївського публіциста губиться десь у вирі громадянської війни. “Известия” перетворилися на газету “Власть труда”, а її редактором став “залізний” більшовик С. Закс-Гладнев.

2 січня 1918 р. в місті з’являється прокламація: *“Ми готували збройне повстання у Києві для того, щоб встановити істинно соціалістичні порядки, які вже введені народними комісарами у Петрограді. Ми вже ведемо переговори про сепаратний мир з Німеччиною. Якщо Німеччина візьме половину Росії, але ж інша залишиться, тільки б солдатам розійтися по домівках, а там — все одно, можна жити й під німцем.*

У справжніх пролетарів ніякої Вітчизни нема й не було. У Петрограді, де порядки справжні, більшовицькі, там кожну ніч — тисячі обшуків й арештів у всіляких меншовиків, есерів та інших контрреволю-

ціонерів. Хто справжній соціаліст-більшовик, той нехай бере участь в обшуках і арештах. Він буде вільний і благословить свою долю.

Справа у тому, що державна скарбниця порожня, а золотий запас ми вже роздали на руки наших “товаришів”. На зарплатню не сподівайтесь. Ми пропонуємо інший спосіб. Адже весь народ російський в цілому буржуазний: селяни, дрібні буржуї, солдати, три чверті робітників — меншовики. Всі запродалися буржуазії. Виходить, нас, справжніх друзів народу, небагато. Присягнемось на вірність народним комісарам і на нашу долю щось перепаде.

Закликаємо до загального страйку, до збройного повстання, до арешту Установчих зборів, до сепаратного миру, до продажу Росії, до експропріації чужого майна, до закриття всіх судів, університетів, гімназій та училищ, до знищення всіх газет, до скасування всіх мов, крім більшовицької, до скасування всіх національностей у зв'язку з їхньою буржуазністю! Закликаємо до розгону всіх офіцерів, всіх нижчих чинів, всіх промисловців, всіх чиновників, буржуїв, жидів, хохлів, ляхів, армяшек та взагалі всіх небільшовиків!

Закликаємо до скасування всілякої культури! Хай живе влада народних комісарів! Вся влада Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів, коли вони будуть танцювати під нашу дудку, а якщо ні — ми їх заарештуємо! Хай живе анархія! Що моє — те моє, а що твоє — те теж моє!”

3 січня 1918 р. памфлет, підписаний “групою незалежних більшовиків”, отримала Рада. Стало відомо, що він друкується в одній з найреспектабельніших миколаївських друкарень — братів Білолипських. Надіслані туди представники Ради знайшли 3000 примірників. Виконавче бюро Ради постановило піддати арешту власника друкарні та управителя, віддати їх на суд революційного трибуналу (під тиском Херсонської губернської влади Івана Петровича Білолипського та управителя, все ж, відпустили), друкарню конфіскували на користь Ради, а інженера Б.В. Брояківського, автора памфлета й лідера місцевих українських соціал-демократів, взяли під варту і розстріляли як провокатора.

На закінчення товариш Закс-Гладнев сказав: *“Можна по-опереточному підходити до справи, а можна по-революційному. Провокаторів треба тримати в лабетах. Якщо це провокація, то з нею треба боротися радянським броньованим кулаком”.*

Все. Крапка. Ані Якушкін, ані Брояківський так і не стали сатириками гатунку Марка Твена. Ніхто з них так і не написав власного шедевра на кшталт “Людини, яка розбестила Гедліберг”. Зі свободою слова й друку в Миколаєві було покінчено. Раз і, гадалося, назавжди. Принаймні, на багато десятиріч наперед.

Тож повстання як мистецтва не існує, не може існувати. Є тільки справжнє мистецтво. Що воно завжди як повстання, завжди як опір.

Різдвобогородичний собор (Старо-Купецька церква). З колекції Я. Рівоша

Глава VIII

Від заходу до світанку, або Похмурий ранок

27 листопада Міська Дума проголосила Миколаїв тимчасово самостійним містом. Була створена коаліційна влада у вигляді Революційного штабу з двох представників Думи й двох – Ради. Революційний штаб очолив Я.П. Ряппо, після його відставки – прапорщик Спиридон Руденко.

У грудні у відповідь на ультиматум більшовицької Росії Центральної Рада оголошує їй війну. 1 грудня 1917 р. Миколаївська рада об'єднаних українських організацій отримала військову під-

Окопи після бою

тримку гайдамаків з Одеси. Їх було 400 осіб. Присутність збройних сил Центральної Ради викликала незадоволення миколаївської Червоної гвардії.

Ще у середині вересня, після того, як більшовики розгорнули свій наступ на Раду, гайдамаки Румунського та Південно-Західного фронтів провели у Миколаєві антирадянську демонстрацію.

Головною Олександрівською вулицею прошикували українські солдати. Замикала процесію вантажівка з п'ятнадцятьма гайдамаками й кулеметом, з гаслами “Ради геть!” та “Хай живе Міська Дума!”

22 січня 1918 р. між гайдамаками й червоногвардійцями відбувся бій. На боці гайдамаків виступили артилеристи, на боці червоногвардійців – 45-й запасний піхотний полк і матроси-анархісти. У тім бою загинув начальник першого кавалерійського загону червоногвардійців А.Н. Золотухін. Місцевий кореспондент газети “Солдат и рабочий” писав, що *“похорон Золотухіна пройшов з великим піднесенням, але спокійно. Скреготіли зубами тільки спекулянти”*. То хто ж насправді вбив товариша Золотухіна?

У середині січня у Миколаєві був встановлений більшовицький режим, а в середині лютого було створено Миколаївську Раду народних комісарів на чолі з комісаром з народних справ О.Зимаком. Склад новоствореного органу виявився наступним: комісар фінансів – І. Каган, комісар з продовольства – А. Возняк, комісар праці – Я. Немченко, комісар з питань соціального страхування та піклування – П. Бурий, військовий комісар –

В. Федоров, морський – І. Шабалов, народного здоров'я – М. Макотинський, комісар освіти – Я. Ряппо, юстиції – Ф. Прокоф'єв, з національних справ – О. Рожанський, державного майна – В. Усіков. 18 лютого РНК почала виконувати свої обов'язки. Але виконувала недовго.

У перших числах 1918 року почалася масова націоналізація. РНК націоналізувала заводи “Наваль” і “Руссуд”. Виконавче бюро Ради затвердило Інструкцію про націоналізацію флоту.

А.Н. Золотухін

У Миколаєві припинилися портові операції, робота заводів, приплив грошей з центру.

24 грудня 1917 р. при директорові Державного банку скликано фінансову нараду за участю представників банків, заводів, торгівлі й промисловості. На нараді з'ясувалося, що місто зможе протриматися власними коштами лише до січня, а далі – тиша.

30 грудня Дума вирішила створити при директорові Державного банку окремий фінансовий комітет з правом вирішувати фінансові питання. 9 січня 1918 р. міський голова В.П. Костенко виїхав до Києва. В “Українській газеті” від 30 січня сповіщалося, що миколаївська делегація отримала від Центральної Ради позику на один мільйон двісті тисяч карбованців.

Головним фактором економічного краху в місті стала зупинка суднобудівних заводів. Кількість зайнятих на них робітників сягла на той час 25 тисяч, а фонд заробітної плати становив 10 млн. карбованців (останнє, зважаючи на реальну спроможність карбованця на початок 1918 року, навряд чи відповідало дійсності).

Зниження купівельної спроможності основної маси міського населення – робітників заводів – жорстко вдарило по всьому населенню міста та довколишніх селищ. Зростало безробіття. На кожному заводі створювалася спеціальна комісія з “розвантаження”. До комісії входили представники від Ради, Спілки металістів, заводських комітетів, біржі праці, спілки безробітних, міського самоврядування.

Зі зростанням безробіття в Миколаєві загострилася нестача харчів. Харчі відпускалися в обмеженій кількості й лише за продовольчими картками. Ціни

Посвідчення члена комісії з забезпечення населення взуттям. 1918 р.

на базарі були астрономічними. У продовольчому відділі Думи затвердили порядок розподілу продуктів та предметів широкого вжитку. Черги біля лавок і магазинів стали хронічним явищем. Товарообіг поміж містом і селом скоротився до мінімуму. Спекуляція охопила всі верстви населення, вибивши з обігу дрібні розмінні бони, поглибивши фінансову пірву ще більше.

Обмежені запаси борошна викликали необхідність контролю над хлібозабезпеченням. Однак цей захід призвів до того, що борошно стали приховувати. Міська Дума змушена була дати дозвіл на випікання хліба самотужки.

Усі верстви населення охопив голод. Особливо – міських службовців, котрі, однак, знайшли тимчасовий вихід у продажу за безцінь накопичених поколіннями предметів розкоші. От якому часові можуть позаздрити сучасні антиквари!

Останніми місяцями 1917 р. й на початку 1918 криміногенна обстановка у місті ускладнилася. На вулицях орудували численні злочинні зграї. Найпомітнішою за своєю нахабністю була група анархістів на чолі з Романовим і Гісею. (Якщо перший – цілком реальна людина з реальним прізвищем, то другий, скоріше за все, назавжди сховався від нас за злочинним прізвиськом. Документально ідентифікувати цю людину не вдалося). Група анархістів вела агітацію за стихійні конфіскації та поголовні обшуки. Її дії підтримували матроси флотського напівекіпажу. Так, заради сміху, непримиренні молодики вщент спалили колишній палац Потьомкіна на території міського яхт-клубу. Щодо дати знищення палацу досі тривають певні суперечки. Можливо, що це трапилось 1919 р. під час захоплення Миколаєва вояками отамана Григор'єва, але те, що новітні герострати – місцеві анархісти, поза дискусією.

На той час велися гарячкові, заплутані та взаємно віроломні переговори Центральної Ради, маріонеткового радянського уряду України, радянського уряду Росії з країнами Четверного союзу – Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною – про мир. Про мир за будь-яку ціну, аби лише врятувати особисту химерну владу та особисті непомірні амбіції.

Брест-Литовські переговори завершилися напочатку лютого 1918 р. Для Росії – втратою величезних територій, для України –

втратаю контролю над власною умовною територією, але збереженням квазідержавності.

14 березня у Миколаєві дізналися, що Одесу зайняли кайзерівські та австро-угорські війська. У місті оголосили стан війни. Організацію оборони взяла на себе Міська Дума.

Того ж дня відбулося засідання Ради, на яке поспіхом прибули, панічно полишивши Одесу, нащадок національного героя Болгарії Х.Г. Раковський, тоді – російський більшовик і голова Верховної колегії у російсько-румунських справах, та головнокомандуючий радянськими військами М.А. Муравйов. Невдовзі полковника Муравйова, напівбожевільного пройдисвіта та маніяка-садиста стратить сама ж радянська влада.

Але на тому засіданні він обіцяв відстояти Миколаїв у разі, якщо йому видадуть з Державного банку для евакуації всі гроші, цінні речі та процентні папери.

16 березня Миколаїв був на порозі міжусобної війни. До місцевого відділення Державного банку з'явилися представники колишньої радянської влади у супроводі збройного загону та, показавши мандат головкома Південним фронтом Муравйова, почали вимагати від адміністрації банку невідкладно видати все, що

Прифронтний шпиталь. З колекції Я. Рівоша

у ньому зберігалось. Вимогу цю вони мотивували наближенням німецьких військ.

Заперечення й протести з боку адміністрації та представників міського самоврядування, котрі негайно з'явилися у цій справі до банку, не дали жодних результатів. Адміністрація, поступаючись свавіллям та збройній силі, змушена була відчинити скарбницю. Після чого частину коштовностей завантажили на автомобілі і перевезли до вокзалу. На щастя, заходи, яких вжила міліція, та наближення окупаційних військ, перешкодили повному пограбуванню фінансової установи. За приблизним підрахунком, вивезено було коштовностей на 18-20 млн., у тому

Державний банк

числі процентні папери, які належали, головним чином, приватним клієнтам банку.

— *Громадяни! Неминуче здійснилося. Свою тактику, своє ставлення до радянської влади ми виробили в Думі ще раніше. Ми знали, що врешті-решт вона повинна бути усунена!* — сказав міський голова Миколаєва В.П. Костенко співмешканцям 18 березня 1918 р.

Дивно, але згодом радянська влада не дуже пригадала йому ці слова. В.П. Костенко помер власною смертю у власному ліжку в Ленінграді у 1956 р. поважним “суднобудівельником всесоюзно-

го значення”. На відміну від своїх ровесників і колег за все життя він відсидів лише якусь п’ятірку років.

Подібну лояльність можна пояснити не лише тим, що інженер Костенко був найціннішим спеціалістом (з 1912 по 1917 роки тільки на верфях Миколаєва під його керівництвом було споруджено сто п’ятдесят суден), а й великим філософом: сприйняв часи такими, якими вони були.

У березні 1918 р. всі одіозні діячі радянської влади спішно евакуювалися з міста. Тим часом, поміж пограбованих, покинутих напризволяще обивателів почалася паніка. Після нетривалих перестрілок (для захисту міста малася єдина артилерійська гармата з обслугою прапорщика П.О. Флоренсова) з боку Варварівки через Південний Буг до Миколаєва ввійшли австрійці та угорці. Здавалося, місто вимерло. Вперше за цілий рік над його вулицями й вуличками повисла зловісна тиша. Навіть базарні собаки й коти поховалися...

Перший акт кривавого фарсу під назвою “соціальна революція” завершено. Маестро, завісу! Потому почалося найстрашніше.

«Апофеоз свободи». Карикатура 1917 р.

ЗМІСТ

Від автора	3
Глава I. “Місто Миколаїв, французький завод ...”	6
Глава II. “Ми орали”	11
Глава III. Базарні торгівки у театрі Шеффера	20
Глава IV. Єврей Кацнельсон і голова сарта	27
Глава V. “Товариші” дезертири, їхні друзі та вороги	37
Глава VI. Зліва направо, справа наліво, догори дригом, путч і кітч	47
Глава VII. Відстріл місцевих злодіїв та місцевих сатириків	56
Глава VIII. Від заходу до світанку, або Похмурий ранок	65

Редактор — М. Скаліцкі
Коректор — Л. Кузнецова
Комп’ютерна верстка і дизайн — Д. Кукол

Підписано до друку 15.10.2007 р. Формат 60х90^{1/16}.
Папір офсетний. Гарнітура Newton. Друк офсетний. Ум.друк.арк. 4,5.
Обл. -вид.арк. 2,5. Тираж 1000 прим. Зам. № 75.

Видавництво Ірини Гудим
Свідоцтво про державну реєстрацію № МК 3 від 14 травня 2002 р.
54030, м.Миколаїв, вул.Адміральська, 20. Тел. (0512) 35-23-36, 35-20-18